

SPIRA VERONIKA

AZ OSZTÁLY ISKOLÁT KERÜL

(Pedagógiai esszé)

B U D A P E S T

1976

Köszönet

Ez a kis esszé soha nem születhetett volna meg, különösen nem életemnek ebben az írásra oly kevéssé alkalmas időszakában, ha *Vekerdi László* nem látott volna meg abban a két kisgyereket nevelő fiatal anyában és a pályája e korai szakaszában még önmaga tanárszemélyiségét formáló tanárban, aki akkoriban voltam, valami közérdeklődésre számot tartható törekvést, és nem rendel meg egy kis kötetet a Gyorsuló idő számára. Köszönöm Vekerdi Lászlónak, hogy a sorozat szerkesztőjeként megmutatta, hogy a hivatalos tudományon, eszméken túl, azok alatt, sőt azok ellenében elevenen élt és működött egy másik, értékteremtő, kreatív, szuverén Magyarország. Köszönöm, hogy e törekvése során rám is gondolt, rám is számított.

Köszönöm férjemnek, *Kiss Endrének*, hogy segített szöveggé formálni a megélt pedagógiai tapasztalatokat. Az ő támogatása nélkül nem tudtam volna kiszakítani az egész napot igénybe vevő munkából, amivel a gyereknevelés, a családi élet és a tanári pálya járt, az íráshoz szükséges figyelmet, elmélyülést, időt.

Végül köszönöm a két év közös munkát *tanítványaimnak*. A tanítás-tanulás mindig kétirányú tevékenység. Bízom benne, hogy ők is sokat tanultak velem, tőlem, ahogy én is sokat gazdagodtam a velük töltött idő alatt. Külön köszönöm az esszében *Kós Zsuzsának* nevezett írónkunknak, akit talán ma már megnevezhetek, *Kovács Zsuzsannának*, hogy olyan nagyszerűen vezette az osztály krónikáját, a Naplót, amelyből annyi életteli bekezdést, oldalt idézhettem dolgozatomban.

Budapest, 2008. május 21.

Spira Veronika

Az esszé sorsáról

„A Gyorsuló idő szerkesztését Sik Csabával rettentő örömmel és nagy lelkesedéssel csináltuk mind a ketten, ez nekünk a jó értelemben vett játék öröme volt. Sikerült jó néhány új embert, új szempontot és régi értéket a köztudatba emelni. Ezt akartuk elérni, egy darabig ment is. [...]. Mi előre megmondtuk, hogy kitől rendelünk, illetve kitől szeretnénk rendelni. Megmondták, hogy kitől nem lehet ezek közül, a többiektől rendeltünk. S mikor az emberek megírták a könyveket, akkor visszadobálta a kiadó, átíratta stb. Elsőrendű emberekről volt szó, akiknek azonban még nem volt nevük. A kiadó pedig azt mondta, hogy ne vacakoljunk, a szerzőket meg kell törni, a fiatal szerző ne ugráljon, örüljön, hogy meggyalázzák. Mindezt nekem kellett volna vállalni és közvetíteni. Hát ilyet nem lehet vállalni, ez disznóság.” (Vekerdi László. Idézi Terts István Forrás 2004. június-július)

Az esszé elkészült, Vekerdi László elfogadta és továbbította a kiadónak. Később a Terts István írásában is említett Sz. Zs. szerkesztő, akire a fenti sorok utaltak („a szerzőket meg kell törni, a fiatal szerző ne ugráljon, örüljön, hogy meggyalázzák”), megbeszélésre hívott a kiadóba. Közölte, hogy érdekes a kézirat, de nincs szó benne a KISZ szerepéről, ezt pótolni kell. Próbáltam meggyőzni, hogy ez a téma nem illik a dolgozat koncepciójába, ő azonban visszaadta, mondván, ha meggondoltam magam, jelentkezzem. Nem gondoltam meg magam, így természetesen többé nem esett szó a kiadásáról.

Az elmúlt harminc évben el is feledkeztem a dolgozatról, amikor a régi osztályomból megkerestek néhányan: „A tanárnő annakidején írt rólunk egy könyvet. Szeretnénk végre elolvasni.” Nem is értettem, miről beszélnek. „De tényleg, tanárnő, érettségi után felolvasott nekünk belőle egy részt, ami a Mukiról szólt. Neki még a nevét sem kellett megváltoztatni.” Hirtelen, mintha egy régen bezárt ajtó pattanna fel, minden eszembe jutott. Megígértem, hogy előkeresem, bár sejtésem sem volt, hol lehet.

Örülök, hogy végül megtaláltam. Felidézi számomra a hetvenes évek iskoláját, volt diákjaimat, régi történeteket, belepillantatok egy régen elfelejtett tükörbe, amelyben egy szándéktalan, de pontos önportrét láthatok, pedagógiai hitvallást pályám e korai szakaszáról.

Remélem, másoknak is tartogat tanulságokat. Jó olvasást minden érdeklődőnek!

Budapest, 2008. november 28.

Spira Veronika

Tartalomjegyzék

<u>„Iskolakerülésről” – bevezetőben.....</u>	<u>5</u>
<u>A kerítés előtt valami elkezdődik.....</u>	<u>6</u>
<u>Kik azok az iskolakerülők?.....</u>	<u>8</u>
<u>Arcok a csoportképből.....</u>	<u>11</u>
<u>További gondolatok az iskolakerülésről.....</u>	<u>16</u>
<u>Az élesedő szem nyelvi bizonyítékaiból.....</u>	<u>17</u>
<u>Székesegyházban mezítláb.....</u>	<u>20</u>
<u>Mire szabad az idő?.....</u>	<u>24</u>
<u>Ki ül az autóban?.....</u>	<u>25</u>
<u>Három arc nagyban.....</u>	<u>29</u>
<u>Egy egész iskolakerülés – széljegyzetekkel.....</u>	<u>34</u>
<u>Utólagos kommentár.....</u>	<u>39</u>
<u>Nevelhetetlen ifjúság?.....</u>	<u>41</u>
<u>Akik nem „szorultak rá”... ..</u>	<u>45</u>
<u>Egy ellentétes stratégia.....</u>	<u>50</u>
<u>Felnőtt vélemények</u>	<u>52</u>
<u>Befejezés.....</u>	<u>55</u>

„Iskolakerülésről” – bevezetőben

Az alábbiakban egy kétéves nevelési szakaszra emlékezem. Abból az iskolából, ahol lejátszódott, már elkerültem, tanítványaim már végeztek. Kellő távolságból szeretném bemutatni az eseményeket, s mégis úgy, hogy személyes közelségben maradjunk mindenhez. Ha „iskolát” nem is „kerültünk” ezzel az osztállyal, ahogy a címben áll, az iskolán kívül (legalábbis helyileg) folyt főképp mindaz, amiről beszélni szeretnék. Természetesen az iskolán kívüli munka nem képzelhető el az iskolai nélkül, arra épül, sőt az órák alatti együttműködés hiányában nemcsak reménytelen, de lehetetlen is volna célokat kitűzni, azokat elérni. Ugyanakkor az iskolai tevékenységre az „iskolakerülés” leírása közben nem térek ki, csak utalni fogok rá a kontextus megvilágítása kedvéért.

Az „iskolakerülési” program, amelyről az elkövetkezendőkben szó lesz, nem volt egészében és minden részletében tervszerű kísérlet. Bár amennyiben tudatos kísérletként éltem volna vele, alkalmat adott volna érdekes tapasztalatok gyűjtésére a kísérleti kereteken belül is. Közreadása tehát nem egy tervezett tevékenység eredményeinek nyilvánosságra hozatala, hanem - felkérésre – beszámoló egy budapesti gimnáziumi osztály első két évéről, amelynek „ércnél maradandóbb” dokumentuma is rendelkezésünkre áll az *osztálynapló* formájában (továbbiakban: a *Napló*, nagy n-nel). Nem volt szándékom, hogy ezt a lényegében gyakorlati, mindennapos konkrét tevékenységet ily módon megörökítsem. A felkérésnek végül is örömmel tettem eleget. Beszámoló anyag nem más, mint egy tanárnak és harminc-negyven gyereknek (akik természetesen nem valódi nevükön fognak szerepelni), az „útja” – szerényebben szólva: azok a lépések, amelyeket közösségükért és kulturálódásukért egymással közösen tettek.

A kerítés előtt valami elkezdődik....

Most visszapillantva, úgy hiszem, ki lehetne emelni egy pillanatot, amely nemcsak jellemző az „iskolakerülésre”, hanem talán fordulópontját is jelentette. Egynapos kirándulásra mentünk az első őszen Esztergomba, abban a korszakban, amikor már nagyjából „együtt volt” az osztály, a gyerekek megszokták és megismerték egymást, megbarátkoztak legalábbis azzal a gondolattal, hogy az a tanárnő, aki így és így néz ki és ezt és ezt a tantárgyat tanítja, az osztályfőnökük. A fiúk egymás társaságában ültek, a lányok is a sajátjukban, ők már kettes-hármas kis csoportokban, a közelebbi kapcsolatok alakulásának jeleként. Dél lehetett, amikor a hegyoldalon a Babits-házhoz érkeztünk. Nem tudom, könnyebb-e ennek az irodalmi emlékhelynek a megközelítése, amelyről Babits ezt írta: „kertem az egész táj, hol óriás csiga kétszarvú dómjával a bazilika.” Mi mindenesetre elértünk egy embermagasságú kapuhoz, elég erős kilincsel. (aminek a későbbiekben fontos szerepe lesz). Lassan mindenki megérkezett, célunk már ott látszott előttünk – és a kapu be volt zárva. Körbemenni elég reménytelennek tűnt, mert mindenhol kerítések zárták el az utat, ráadásul lefelé kellett volna megint elindulni, hogy ki tudja hol, és ki tudja mennyi idő múltán, esetleg egy másik irányból találjunk egy bejáratot, ami nyitva van. A pillanat most következik: elhatároztam, hogy rálépek a kilincse, és belépek a másik oldalon, azzal az egyszerű technikával, ahogy becsukott kapukon átlép az ember. A kapuban meg lehetett bízni, erős volt. Mire leértem a másik oldalon, már jöttek is mögöttem, természetesen elsőként a fiúk. De még azután is sokáig tartott, amíg mindenki megemésztette, hogy most maga a *tanár* volt az, aki belépett egy olyan ajtón, amelyik be volt zárva. A lelkesedés egyre nőtt. Visszatekintve meg vagyok győződve arról, hogy az a bezárt esztergomi kapu volt az, ami az első, természetes, visszahúzó és az oldódást akadályozó erőket feloldotta. Az után rendes szokásunkká vált, hogy ha bezárt ajtót találtunk (mint egyszer például Tatán), bemásztunk rajta. És ami mostani fejemmel majdhogynem érthetetlen: soha semmilyen összeütközésünk nem volt sem hivatalos személyekkel, sem magánosokkal. Legtöbbször odajöttek és sajnálkoztak, amiért a hivatalos nyitvatartási időben zárva a kapu. A dokumentum – azaz a *Napló* a következőképpen emlékszik meg az eseményről: (eredeti helyesírással)

„Odafelé végig énekeltünk az utasok nagy öröme, akik eksztázisba estek a gyönyörtől. Mikor az esztergomi állomásnál leszálltunk, elővettük a térképet és tanulmányozni kezdtük. Legelőször egy temetőbe mentünk be. Ki nem a kapun jöttünk, hanem átmásztunk a falon és átugrottunk egy mély árkot. Voltak, akik nem vállalták az izgalmakat és körbe mentek. Ezután nekivágtunk egy nagyon meredek útnak. Mikor felértünk, mindnyájunknak kilógott a nyelve. Itt találkoztunk egy vonzó külsejű szőlősgazdával, aki igencsak belenézett a hordó

fenekére. Nekünk mindenesetre ez jól jött, mert megajándékozott bennünket szőlővel. A ciki csak az volt, hogy egy kezébe fogta a szőlőfürtöket és a kést, s ahányszor dobta, mindig megrémültünk, vajon melyiket dobja, a kést vagy a szőlőt. A szőlőt később megmostuk, és testvériesen elosztottuk. Ezután eljutottunk a Babits-házhoz. A gondnok pechünkre nem volt otthon, és így nem tudtunk bemenni. Mindenesetre kívülről is nagyon érdekes volt. A ház falára Babits barátai felírták a nevüket. (...) Ezután ismét mászás. Itt nem volt menekvés, mindenkinek át kellett másznia egy szöges kerítésen. Ez is sikerült.”

Vajon Kós Zsuzsinak volt-e igaza, aki a mind egyénibbé váló hangvételű naplót vezette (persze mindenki beleszólt, és közösen választottuk ki a legjobb poénokat, sőt később már a krónikás út közben is elől tartotta ceruzáját és füzetét), és csak a Babits-házból kijövet másztuk meg ezt a sokat emlegetett ajtót? Már nem tudnám megmondani, és azt hiszem, nem is ez az érdekes.

Kik azok az iskolakerülők?

Számos felmérésből, vizsgálatból, szakirodalomból, továbbképzésből stb. előttem állnak azok a lehetőségek, szempontok, kategóriák, vizsgálati módszerek, szociometriai tesztek, amiknek segítségével megközelítően pontos elméleti képet alkothattam volna magamnak – akkor. S nem csak hogy akkor nem tettem meg, hanem ennek a lehetséges utólagos rekonstrukciójára sem vállalkozom. Elsősorban azért, mert egy lényegében gyakorlati (bár nem teóriaellenes) álláspontból végzett tevékenység leírásában torzítóan hatna az osztály szociális összetételének, csoportdinamikájának stb. tudományosabb igényű leírása. Az „iskolakerülők”-ről még ma is sok anyagot őrzök, mégis a bennem élő képükre igyekszem támaszkodni. Sajnos azonban a „tudományos” adatok mégsem nélkülözhetők egészen – legalábbis az ismerkedés elején. A gyerekek zöme óbudai volt, családjuk nagy része is büszkén vallotta magát a tájhoz tartozónak. (Hogy az új lakótelep egyre dinamikusabb terjeszkedésével, amely ennek az egyedülálló budapesti városrésznek a halálát jelentette, mennyire változott a kép, ezt már – elszakadva a kerülettől - nem tudnám pontosan megítélni.) A nem-óbudaiak, akik számbelileg erős kisebbséget alkottak, nagy része is budai volt, főképp azért kerültek az óbudai gimnáziumba, mert bár nagyon jó bizonyítványuk volt, mégsem jutottak be a közvetlenül a lakóhelyük közelében működő nagyobb presztízsű iskolába. Voltak még távolabbról közlekedők is, de az ő helyzetük ismertetése nem tartozik szorosan az „iskolakerülés” ábrázolásához. Az osztálynak ezen kívül volt még egy meghatározó érvényű tulajdonsága: a három akkori párhuzamos osztály közül mi voltunk a nem-tagozatosak. Kollégáim és a helyzetet ismerő olvasóim máris sajnálkozva bólogatnak: a pedagógus számára a nem-tagozatos osztály egyet jelent a leggyengébb általános iskolai bizonyítvánnyal rendelkezőkkel, az épphogy még felvettekkel. Ezzel azonban még korántsem értünk végére a hátrányok felsorolásának, amelyek az ilyen társaságot sújtják: létszáma már induláskor nagyobb, mint a párhuzamos osztályoké, a tanulmányi eredmények gyengébbek (a jó tanuló gyerekek nagy csoportja a tagozatos osztályokban szinte húzza egymást előre egy egészséges versenyben; az ilyen osztályokban viszont csak nagyon ritkán, és akkor sem nevelői erőfeszítés nélkül érhető el, hogy a gyerekek értékrendszere a teljesítményt, a szorgalmat, a tehetséget részesítse előnyben). Általában elég sok a bukásra „ítélt” tanuló, és ami még nagyobb kereszt: nagyon sok minden évben a felsőbb évfolyamból „lebukó” gyerek, akik érthető módon nem az osztály moráljának és munkájának megszilárdításához járulnak hozzá. Mégsem akarom a képet túl sötétre festeni. Olyan közösség ez, amelybe azért még így is kerülnek be jó tanulók is, és nem kevés értelmes, nyitott, érdekes személyiség. És ami az én személyes tapasztalatom: minden szakmáját igazán szerető tanár szívesen tanít a

látványosabb szakmai sikereket kínáló tagozatosoknál, viszont minden „néptanítói” ambícióval megáldott (megvert?) pedagógust vonz egy kevésbé válogatott, a szellemi tevékenység iránt kevésbé motivált diákcsoport, amely sokszínű, tele van élettel, az iskolai tantárgyakon túli érdeklődéssel, tapasztalattal. Ezt a megfigyelésemet nincs szándékomban, és talán nem is tudnám elmélyíteni, pontosabban indokolni. Egyrészt a tagozatos osztályoknak is kialakul a maguk sajátos és összetéveszthetetlen arcéle, másrészt igen nehezen foglalható össze az a nem elsősorban tantárgycentrikus nyitottság, amelyről beszélek. Most, hogy ezeket a sorokat írom, szinte örülök is annak, hogy velük „kerültem iskolát”, hiszen tanulásainak megítélésében nem kell feltennem a kérdést: igen, de mi történt volna esetleg egy nem-tagozatos osztályban, amelyik ... és következne mindaz, amit már elmondtam.

Az „iskolakerülés” sajátos és korántsem új módszert jelent. Kétéves tartamának mérlegét két szempontból szeretném megvonni: az egyik a tényekre alapulna (bár minden gyerek végigelemzése meghaladná az olvasó türelmét és a könyv terjedelmét), azaz: milyenek voltak a gyerekek előtte és milyenek láttam őket a második év végén. A másikba már feltételezések is beszűrődnének: milyen lett volna a fejlődésük az „iskolakerülés” nélkül, milyen közösség alakult volna ki, hol tartott volna „kulturálódásuk” a számottevő mennyiségű mozi-, színház- és múzeumlátogatás nélkül (amelyek nagy része az „iskolakerülések” idejére esett). Nyilvánvaló, hogy az első változatot kell választanom némi módosítással, és a második kérdésre csak feltételezéseimet mondhatom el.

Milyenek voltak osztályom tanulói? Elöttem vannak azok a kisportrék, amelyeket az „iskolakerülés” hiteles történetének összefoglalása előtt írtam róluk, Mégis, mielőtt rátérnék néhány kinagyított arcra, a *Napló* első bejegyzését idézném:

„*Az első napok*”

Furcsa volt, nehéz volt, átvészeltük.

Az órákon a tanárok által (sic) áhított nagy csend volt. A szünetekben a padban maradtunk, csak annyit beszélünk egymással, amennyit nagyon muszály (!) volt. Az iskola KISZ titkára az évnyitón megnyugtatót, hogy segít majd nekünk beilleszkedni az iskola légkörébe. Szép volt tőle. Egyébként elsők között volt, akik beálltak a szünetekben az ajtóba és gúnyos megjegyzéseket tettek ránk. Hiába, vannak még mázlisták, akik egyből II., III. vagy IV.-eseknek születtek. Csak egy vizsgálta bennünket: jövőre talán mi is ott vihogunk az akkori elsősök osztályának ajtajában.

Azóta már osztályunkban vígan dülnek a krétacsaták. Szivacsunkat már többször meglovasították. Mi azonban tanulékonyak vagyunk s már tudjuk a szivacs szerzés

(!) minden csinyját-binyját (!) – Ámbár nem hisszük, hogy ebből is érettségiznünk kell. Rohan az idő, minden változik. Osztályunk éledezik.”

Majd egy elszánt bejegyzés a lap alján:

„Ebbe a naplóba írjuk bele az osztály közös megmozdulásait.”

Arcok a csoportképből

Ha jól emlékszem, a fenti bejegyzés még az „első megmozdulás”, azaz Esztergom előtt volt. A helyesírásért Kós Zsuzsi a felelős, és aligha az első a magyar írástudók és tehetséges irodalmárjelöltek között, akinek szinte legyőzhetetlen nehézségei támadtak a helyesírással. Dehát Kós Zsuzsiról még úgyis sok szó esik majd. A napló e lapját egy rajz is díszíti: két-hároméves forma kisgyereket ábrázol, akin Első A feliratú sporttrikó van. Ül. Arca meglepően felnőtt. Szája mintha még rúzsos is lenne.

A rajzokat egyébként Korondi Kati készítette, nehezen felszabaduló lány, aki jóval alább értékelte magát, mint ahogy ezt akár tehetsége, akár embersége diktálta volna. A Korondi-típus egyébként egyike a valóban meggondolandó következményeknek, amelyek a nem-tagozatos osztályokba került, tanuláscentrikus gyerekek izolációjához vezethetnek. Minden „iskolakerülésen” ott volt, csendesesen élvezte a „megmozdulásokat”, de hogy ilyen jól rajzol, csak akkor tudtam meg, amikor véletlenül és minden szabadkozása ellenére, mégiscsak rámaradt a napló rajzos illusztrációinak készítése.

Ahelyett, hogy megpróbálnám a kiinduló helyzetet, azaz a gyerekeket az „első megmozdulás” előtti állapotukban akár egyenként, akár csoportosan bemutatni, inkább azokból a magatartásokból jellemeznék néhányat, amik az „iskolakerülés” tradíciójának kialakulása idején voltak jellemzőek.

A szorgalmas és törekvő Fóti Jutka például, akinek az első időkben munkája nem sok eredményt hozott, és aki az első családlátogatásig, amikor az eredményes tanulásról volt szó, érezhető ellenszenvet táplált személyem iránt (mert úgy érezte, nem honorálják vitathatatlanul sok munkáját), ezt az érzését teljesen felfüggesztette az „iskolakerülés” idejére, és lelkesen részt vett minden iskolán kívüli programban. Amikor „kibékülésünk” az eredményesebb tanulás nyomán bekövetkezett, még felszabadultabbá vált.

Bencze Miklós, aki élsportolónak számított, szintén boldogan vett részt az „iskolakerülésekben”. Ezek lehetőséget adtak neki arra, hogy megerőltető és bizonyára monoton „munkanapjai” után felszabadultabb lehessen, és mindenkivel elbeszélgethessen, akivel akar. Ez volt az oka annak, hogy bár ő volt talán a legfoglaltabb az osztályban az edzések miatt, mindig lehetett rá számítani szervezésben, utánajárásban, ügyintézésben.

A jó eszű, ravasz és saját érdekeivel is mindig tisztában lévő Kapitány Laci, aki vezető, szervező egyéniség volt, éppen az „iskolakerülések” alatt ismerte meg

jobban osztálytársai igazi emberi arcát, s bár vezető szerepe később sem csökkent, szemlélete sokat változott. Mások jobb megértése, és egyáltalán néhány általa addig csendben megvetett kulturális érték tisztelete semmiképpen sem váltak kárára.

Ahogy belekezdtem ebbe a felsorolásba, világossá vált előttem, hogy ezzel félig-meddig már a végeredményt is elárulom De nehéz az emlékezet filmjét megállítani, ráadásul minden gyereknél más és más ponton. Az osztály nem hivatalos közvéleménye szerint legcsinosabb Molnár Gabi viszonya az „iskolakerüléshez” például elég sajátosan alakult. Nem törekedett különösebben jó tanulásra, teljességgel kielégítette az előbb említett közvélemény állandó, őt körülvevő tisztelete. Éppen a kirándulások voltak azok, amelyek képesek voltak rávenni őt arra, hogy célja legyen: az osztályfőnök (azaz e sorok írója) és a többiek „komoly dolgokban” is számításba vegyék. Az „iskolakerülések” légkörében benne akart élni, részese akart lenni, és ez gyökeresen ellentmondott különben zavartalanul „hanyag eleganciájának”. Igen valószínű, hogy itteni felélénkülése szeretettette meg vele annak a tantárgynak a tanulását (magyar) is később, melyet az osztályfőnök (azaz e sorok szerzője) tanított.

Az „iskolakerülés” természetesen önkéntes volt. A résztvevők egyéniségük addig nem ismert oldalaival, érdeklődési körük tanuláson túli gazdagságával nem kevés meglepetést okoztak.

Szőke Antal például, aki rengeteg munkával igyekezett behozni az idők kezdeteire visszanyúló lemaradásait, talán éppen úgy gondolta, hogy az ő számára sem az „iskolakerülések” légköre, sem a megnézendő múzeumok nem valók, nagyon sokáig alig-alig vett részt ezeken. Lassan érlelődött, így aztán később egyre többször „kerülte ő is az iskolát”. Nem szeretném, ha az a látszat keletkezne, hogy „hosszú útjában” ne pillantottam volna meg akkor is azokat a gyerek számára rendkívül nagyinak látszó lépéseket, amelyeket meg kellett tennie. Még annak ellenére is, hogy az otthoni környezet ezekben a lépésekben támogatta őt. Az „iskolakerüléseken” való részvétele után egyre több minden ragadt rá, és habár továbbra is lassú, de mindenképpen észrevehető ütemben kezdte meg felzárkózását.

Batta Jóska esetében az előbbi Szőke-problematika némileg más megvilágításban került elénk. Értelmes, nyitott és hihetetlenül érdeklődő gyerek volt, talán munkás, de lehet, hogy már technikusszintű műszaki családból. Természetes könnyedséggel vett részt az „iskolakerülésben”, semmiféle alkalmazkodási nehézséget nem kellett legyőznie. Mindig kívárta a csendet, hogy betörjön abba vég nélküli előadásaival. Mert ami mindenek felett érdekelt: az autók, autóversenyzők és versenyek (minden műszaki ismerettel együtt), valamint az, amit újságok színes rovataiban lehet olvasni Jacqueline Onassistól addig a japán katonáig, aki számára csak a hetvenes években ért véget a világháború. Nem csak

mi ismerkedtünk meg vele az „iskolakerülések” alatt, hanem ő is megismert és értékelnéni kezdett olyan dolgokat is, mint egy festmény, egy vár, sőt egy-egy művészinéki tekintett film is. Érdeklődése, sőt kifejezetten bölcs emberismerete hamar megtalálta a fogódzókat, amik őt az irodalom és általában a kultúra birodalma felé vezették. Bár fő érdeklődése megmaradt a gépeknél, autóknál, most már biztosan tudja, hogy azokban is emberek ülnek....

Ezen a ponton félbeszakítom az „iskolakerülés” hatásának bemutatását azokra, akik kezdettől fogva fenntartás nélkül jól érezték magukat ebben a légkörben, vagy hamar elmúltak kezdeti fenntartásaik, hogy olyanok portréjára térjek rá, akikben a kerítés másszással kombinált módja a közös programoknak határozott ellenszenvet keltett. Mert ilyenek is voltak. Hogy első megdöbbenésüket magunk elé képzelhessük, újra a *Napló*ból, azaz az „iskolakerülés” első számú tárgyi bizonyítékából idéznék néhány részletet:

„Legszebb volt a Bakócz-kápolna. Ott láthattuk István és László szobrát (!!!) A kápolna előtt volt egy persely. Bertából kiszólt a rabló vér:

*- Dobjunk bele 10 fillért, s ha nagyon csörög, visszük az egészet!
Belőlünk kitört a nevetés, a vallásos öreg nénik megbotránkozva néztek ránk.”*

A Berta-epizódot a *Napló* rajza a következőképpen örökítette meg: kecskelábú asztalnál, amelynek barnára színezett terítőjére az van írva: *a Templom céljaira*, három szakállas török (sárga, piros és kék mezben) összekönyököl. Mozdulataik élénk egymás közötti suttagásra utalnak. Felirat *„...ha csörög, visszük az egészet.”*

Vagy akár a nem sokkal utána következő vérfagyasztó jelenet:

„Nem volt messze a Balassi múzeum (!), oda ki is volt írva, hogy 17 óráig nyitva. Mi 2 órákor voltunk ott, s zártajtókat (!) találtunk. Sokáig ott szomorkodtunk volna, ha meg nem látunk egy Ferences (!) szerzetest. Fiatalfiú volt. Utána rohant az egész kis csapat. A gyerek mit tehetett volna, bemenekült a rendházba.”

A második, azaz a tatai kiránduláson már nem hagytunk ki egyetlen zártnak tűnő kaput sem:

„Az egyik út, ahol mentünk a városközpont felé, kísértetiesen hasonlított egy esztergomi útra. Még temetője is volt. Oda be is mentünk. Az egyik sírnak volt egy kis kerítése és egy kapuja. Kós Zsuzsa át akart mászni, de ereje elhagyta, s beleült a kerítés hegyes végébe. Utána derült ki, hogy a kapu nyitva volt.”

Nem szükséges talán ezeket a szívszorító példákat még tovább szaporítanom. Ezek, és az ezekhez hasonló jelenségek voltak azok, amelyek az osztály egy

részében a fentiekben említett tartózkodást kiváltották. Villantsunk most fel néhány ilyen arcot:

Tipikusnak látom Muki reagálását. Értelmes, jó tanuló kislány volt, már korán kifejlődött benne az általam „hétköznapi józanságnak” nevezett habitus, amely a dolgokat csak ezen az optikán keresztül látta. Nem kizárt, hogy édesapjának éppen abban az évben kiújuló betegsége is ezt a felnőtt viselkedést erősítette benne. Talán kispolgárnak is lehetne nevezni ezt a mentalitást, ha ebben nem lenne pejoratív mellékíz, mert ez órá nem illene. Hiszen nem korlátoltságot, előítéleteket vagy előre gyártott elfogultságot jelentett ez nála, hanem a dolgok hétköznapi optikáját. Szokatlan volt neki, hogy nem „tanárosan”, „iskolásan” komolykodva kirándulunk, hanem mindenki jót nevet Zsuzsi kiszakadt nadrágján, nem büntetjük meg Berta Lacit valóban ízetlen bemondásáért stb. Egyszerre örült annak, hogy annyi mindent lát a kirándulásokon (nála nem is lehetne „iskolakerülésnek” nevezni), de említett optikáján át kicsit veszélyesnek találta ezeket a „megmozdulásokat”. Nyilván nem az ő hibája, hogy az iskola szóra előhívódó képzetek sérelmesnek érezték ezeket. Így a látottakat, tapasztaltakat bizonyos kritikával építette be magába, és egyszerűen elhagyta a veszélyesnek (mert helytelenek) ítélt elemeket – így például a kerítésmászásokat. Meg kell mondanom, hogy mindvégig értettem és tudtam azt, ami benne lejátszódik, sőt meg is értettem őt. De nemcsak, hogy nem volt céлом, hogy uniformizáltak legyenek, de el kellett gondolkodnom azon is, hogy hány és hány olyan jelenséggel találkozhatott iskoláinkban, amíg megerősödtek benne ezek a „kis-felnöttes” értékítéletek.

Ami Mukinál a józan hétköznapiságot jelentette, Gál Editnél valóban egy sajátos kispolgári értékrendszerként jelent meg. Neki mindegy volt, mit kell bevésni, és másnap visszamondani – elég baj, hogy ennyit kell tanulni, de ha muszáj, hát muszáj. Az elkerülhetetlen kár rágódni. Amit tanítottam, azt is ugyanezzel a szemmel nézte, és ami témánk szempontjából fontos: az elején az „iskolakerülést” is úgy fogta fel, mint valami – ki tudja, milyen okból – tulajdonképpen nem előírászerű, de mégis „jobb, ha megcsináljuk” alapon kötelező feladatot. Gyanakodva szemlélte ő is magában mindazt, ami az iskolakerülésekben nem szabályos és nem tanáros volt. Később érdekes változásokat figyelhettem meg nála. Talán éppen azért, mert órá inkább az örökölt előítéletek voltak jellemzőek, élt benne ezekkel szemben egy másik én is – akinek tulajdonképpen nagyon tetszettek ezek a programok. Úgy építette magába közös élményeinket, tapasztalatainkat, mint a benne élő anti-kispolgár erősítését. Mindemellett paradox módon rosszérzései, gyanakvásai ettől nem tűntek el. Mindent hallani akart, mindenben benne akart lenni, de fenntartással.

Az „iskolakerülésekkel” szembeni ellenérzések igen sajátos formában jelentkeztek Peterdi Péternél és Benedek Mihálynál. Mindenütt ott voltak, ahol

úgy gondolták, hogy illik. Hátterük: üzemmérnök, illetve mérnökszülők, modern lakás, új lakótelepen modern lakásberendezés. Jólneveltségük, udvariasságuk, szolgálatkészségük és szerénységük közismert volt. Civilizáltak, de kulturálatlanok voltak, ha kulturáltságon a dolgok emberi oldala iránti fogékonyságot, azokban való jártasságot értjük, az igényt a reflexióra és az önreflexióra. Céltudatosan ők is mérnöknek készültek, szorgalmasan tanultak. Az ő „iskolakerülésük is eléggé paradox volt: eleinte távol tartották magukat, hiszen nem volt kötelező. Amint egyre jobban vitte ez a mozgás előre az osztályt, annál jobban úgy érezték, hogy a részvétel beletartozik a nem kötelező, de azért illik rovatba. Hozzáállásuk a leírt két év alatt nem változott érdemlegesen, bár az igazsághoz hozzá tartozik, hogy később kicsit azért felengedtek, sőt elsősorban Peterdinek, már néha ez-az tetszett is, például egy-egy regény, amiről az órán beszéltünk, és amik igen gyakran az „iskolakerüléseken” is szóba kerültek, vagy egy-egy épület, amit jártunkban-keltünkben láttunk.

Kettőjünkkel le is zárnánk az „ellenállások” vagy idegenkedések leírásának. Félreértés ne essék, személyes viszonyom mind a négyükkel zavartalan volt. Mukit kimondottan közel éreztem magamhoz. Felnőtt magatartásuk részemről is korrekt, felnőttes fellépést kívánt, mint ahogy mindannyiuk iránt erre törekedtem. Nem volt szándékomban egyikük egyéniségébe sem beleavatkozni. Az iskolakerülések inkább az élmények körét akarta bővíteni, választási lehetőségeket felvillantani, a tapasztalatokat gyarapítani, igényeket támasztani, választható, élhető alternatívákat kínálni. Így ezeknek a gyerekeknek sem változott az alapvető habitusuk, de azt mégsem mondhatjuk, hogy az iskolakerülések teljesen hatástalanok lettek voltak rájuk nézve. Például éppen Mukiról jegyzi fel a Napló a következőket: „*Délután elmentünk Csesznekre. A protekciósok persze stoppal jöttek (Molnár, Muki, Schlitter, Fóti, Oláh)*”

További gondolatok az iskolakerülésről

Ha röviden jellemezni kellene az iskolakerülés célját, akkor elsősorban a közösséggé formálódás és az általam „kulturálódásnak” nevezett folyamat szerepelnének első helyen. Azt tapasztaltam, hogy a gyerekek nagy része életkörülményekben, mozgásszabadságban, sőt anyagi lehetőségekben is jóval előtte jár annak a szintnek, amelyben szülei felnőttek. Az új helyzet azonban újabb ellentmondásokat szül. A nagyobb lehetőségek korántsem szüntették meg azokat az igényeket, amelyeket a gyerekek a szüleikkel és nevelőikkel szemben támasztanak. Sőt megnőtt az egymáshoz közeledés, az egymással való értelmes emberi dialógus iránti vágy, annál is inkább, mert egyre nehezebben megvalósíthatónak tűnik. A szülők sok-sok ok miatt kevesebbet tudnak a gyerekekkel foglalkozni. Ezeknek csak egyike a megnövekedett elfoglaltság, a munkahely, a hivatás okozta lekötöttség. A másik ugyanilyen akadály az, hogy sok szülő feladja a reménytelennek látszó küzdelmet a gyereket naponta érő ingerek, hatások, befolyások, divatok ellen. Vagy az a szülő, aki nem adja fel, igazi jó szándékkal, de sokszor módszereit tekintve helytelenül és erőszakosan állandó közelharcot vív gyermekével, hogy elfogadtassa a maga nézeteit. Bírálja véleményét, kifogásolja barátait, szidja szokásaiért. Nem ritka az olyan helyzet sem, hogy a szülő már maga is bizonytalan abban, mi lenne a helyes álláspont egyik-másik jelenséggel kapcsolatban. Vagy ha úgy érzi is, hogy tudja, nem biztos benne, hogy a gyerek számára is előnyös lenne, ha eszerint viselkedne. Nem távolodna-e el akkor nagyon is a kortársaitól, nem maradna-e magára. Mindegyik esetben a gyerek szellemileg, emberileg könnyen magára maradhat, nem talál segítséget, hogy élményeit feldolgozza. Bár természetesen a gyerekek rendelkezésére áll a sok információs lehetőség, rádió, televízió, film. Ezzel azonban korántsem szűnt meg az igényük a kiscsoportos együttlétre, az őket körülvevő, hasonló problémákkal küszködők társaságára. Igénylik a saját élményeket, saját életet, saját sikereket és csalódásokat, saját ráeszméléseket a világ eseményeire. És ez az a pont, ahol az „iskolakerülés” a maga közösségteremtő erejével (és egyáltalán azzal, hogy lehetőséget ad erre) fontos szerepet játszhat, hiszen teret ad mindazoknak az egymást, önmagukat és a világot megismerő szándékoknak, amelyeket külön-külön nehezebben valósíthatnának meg.

Az élesedő szem nyelvi bizonyítékaiból

Ahogy a *Naplót* (vagyis az első számú tárgyi bizonyítékot) forgatom, magam is meglepődöm, mennyire megismerték egymást, sőt azon is, hogy kialakult egy olyan nyelv is, amellyel egymásról csakis a naplóban lehet írni. Elképzelhetetlennek tartom, hogy egy-két ironikus kritikus megjegyzésen, ha előszóban hangzik el, ne sértődött volna meg az érintett fél. Ilyen megjegyzéseket olvashatok:

„Barkochbázni kezdtünk. Éppen Berta Laci kérdezte Mukitól:

- Irodalomból tanultuk? Az elején?

Muki kérdéssel válaszolt:

- Kérdés, Te (!) mikor kezdtél tanulni.”

Még az osztályfőnök sem maradt ki:

„Térképünkkel tájékozódunk, amelyet fordítva kellett tartani, hogy jól lássuk. A térkép egy útikönyvbe volt beragasztva. Elég nehéz lehetett, mert Vera néni így panaszkodott:

- Ezért az egy városért magammal cipeltem egész Magyarországot.”

Egy találó észrevétel:

„Következő állomásunk a Cifra malom volt. telis-tele volt zárt ajtókkal. Mit számít az I.a-nak a zárt ajtó, mikor közöttünk van Schlitter Ildi. Ő nekiugrott az egyiknek s az nyomban kitarult.”

A következő kis jelenet is emlékezetes:

„Nekivágtunk egy kerítésmászáshoz (!), a kényelmesek itt is kerültek, de a lényegen nem változtatott. Elsőnek Fóti Péter ért fel. K. tanár úr megkérdezte, mi van ott. Mire Fóti nagy bölcsen válaszolt: - Föld. – Ez akkor lenne érdekes, ha egy új földrész felkutatására indultunk volna. Végre felért mindenki a hegyre, ahol semmi érdekes nem volt.”

Közvetlenül ezután így folytatódik a bejegyzés:

„S akkor zene ütötte meg Sós Ricsi nagy fülét s ezt rögtön közölte velünk is. Mi is felfigyeltünk rá”

Még mindig a hegyoldalon, de már ereszkedőben lefelé:

„Akik a sziklán mentek, nem tudták mind vinni a szatyrot, ezért Kós Zsuzsi nyakába vette gondjaikat, illetve szatyraikat, Két keze már tele volt, alig élt. Segíteni akart sorstársának, Kovács Sanyinak, s ezért Wimit megkérte, segítsen vinni a csomagokat, mire Wimi így válaszolt, egy félkilós kenyérrel a kezében:

- Hülye, én most eszem!”

De találó észrevételeket olvashatunk alkalmi ismerőseinkről is:

„Ezután bementünk egy cukrászdába, ahol a kisasszony így szólt:

- Ilyen öltözetben nem jövünk be egy cukrászdába! – mondta erélyesen. Nem is tudom,

hogy jött az az ötletünk, hogy kiránduló öltözetben bemenjünk egy cukrászdába. Bemehettünk egy bazilikába, de nem egy cukiba.”

„Mentünk rendületlenül, fűben, vízben csak előre. Egyesek agonizáltak a fáradtságtól. Végre megérkeztünk egy nagy rétre, ahonnan senki sem akart tovább menni. „Elég volt” kiáltással omoltunk a harmatos fűre. A Molnár-Muki-Schlitter triónak már csak nevetni és enni volt ereje. De ahhoz rendületlenül. Csak Vera néni nem szólt egy jajszót sem. Talán nem volt hozzá ereje. Vagy még hangja sem volt. Az Engels térről ugyanis „némán” indult el.

Az édes idillt, „Szinyei Majálisát” az eső zavarta meg. Csak az elefánt cseppek tudták arra kényszeríteni a légiót, hogy tovább menjen. Előttünk volt még két kilométer.

Az elsők fél hatkor csurom vizesen értek Gézaházára. Nagy üdvrivalgással vonultunk be a turistaházba. Ekkor a gondnok előszaladt és lehordott minket a sárga földig. A turistaházban ugyanis mindenki idegbeteg volt.”

„Ekkor a sikátorokon keresztül elindultunk a romkertbe. A romkertben egy öreg hölgy fogadott, aki addig nem engedett az értékes kövek közelébe, amíg nem tisztáztuk, hogy diákok vagyunk-e vagy csoport. A néni markában tízesek voltak. Miközben magyarázott nekünk, többször a pénzre nézett. A rosszmájú Ricsi rögtön megjegyezte:

- Ránéz a pénzre és rögtön megjön a kedve a beszédre.”

„Ebéd után elmentünk Tácra. Sajnos azonban nem tudtuk, hogy merre kell menni. Kós odament egy öreg bácsihoz.

- Tessék mondani, merre van Tác?

- Nem tudom fiam, én pont az ellenkező irányban lakom.”

Olykor az önmegismeréshez elengedhetetlen önirónia sem hiányzik:

„Vagy három kilométer után, mikor egy kis falun mentünk keresztül, már csoportokra volt szakadva az osztály. Az egyik ilyen csoport bement egy öreg nénihez vízért. Az szívesen adott nekik. Az egyik hálából így szólt:

- *De édes kiskacsái vannak a néninek! – mutatott egy kosárban lévő pihés kis állatokra. A*

néni elmosolyodott:

- *Pestrül gyüttek, kedvesem? – kérdezte.*
- *Igen – volt a válasz.*
- *Akkor jó, mert ezek libák – mondta diadalmasan.”*

Székesegyházban mezítláb

És most vissza is térnék arra, amiért ezek a részletek ilyen hosszan idézve is szükségesek voltak. Az iskolakerülés célját és okát illetően említettem, hogy sok-sok tényező miatt a gyerekek igénylik a bensőséges emberi kapcsolatokat s ezekre ilyenkor jó alkalom kínálkozik. A másik, ettől el nem választható célról azonban még nem volt szó, vagyis arról, hogy a közösséggé formálódás mellett miért fontos és mit jelent a korábban kulturálódásnak nevezett cél. Tágabb értelemben használom, mint ahogy első pillanatban eszünkbe jutó képzettársítás diktálná. Beleértem azokat a tapasztalatokat, jártasságokat is, amelyeket az emberek közötti érintkezés különféle területein szerzünk meg felnőtt korunkra. Az idézett részletből is kiolvasható, hogy a gyerekek viselkedése korántsem mindig kulturált az iskolakerülések idején, amikor számukra eddig ismeretlen tájakon, ismeretlen emberekkel kerülnek kapcsolatba. Mégis szükségük van ezekre a szituációkra ahhoz, hogy előbb-utóbb biztonsággal, félszegség, darabosság nélkül megtalálják a legkülönbözőbb emberekkel az odaillő, kulturált érintkezési formát. Otthonosan mozogni a társadalomban ilyen értelemben is fontos és nem is könnyű dolog. Valamennyiüknek megkönnyítheti az életét, ha ebben némi gyakorlatra teszünk szert. Régebbi korokban a szülői ház segítette megszerezni ezeket a tapasztalatokat. Ma már nem mondhatjuk ezt általánosnak, különösen a nagyvárosokban, ahol a családi és társas összejövetelek egyre ritkábbak. Már nem a család, hanem az iskola az ismerkedés, a társas élet színhelye. S ha nem maradunk csupán az iskola falai között, megsokszorozhatjuk ezeket a lehetőségeket, sőt természetesebb, véletlenszerűbb és többféle emberi szituációba kerülhetnek a gyerekek.

Persze a szűkebb értelemben vett kulturálódásra, vagyis a művelődésre is gondoltam, amikor iskolakerülésünk céljait említettem. Az átlagos színvonalú gimnáziumok osztályaiba járó gyerekek nemegyszer tőlünk, tanároktól kapják az első olyan élményeket, amelyek révén személyes kapcsolatba kerülnek olyan művészi alkotásokkal, amelyeket addig idegennek éreztek maguktól, vagy csak megtanulni és felmondani való tananyagot láttak bennük. Az emberi kultúra újabb és újabb területein mozoghattak otthonosan, mert már értik, s tetszik. Szóljon erről ismét a napló:

„A második film, amit közösen néztünk meg, Andrzej Wajda Tájékp csata után című filmje volt. Főszereplője Daniel Olbrychski, aki fölveheti bármely színésszel a versenyt.

Miután kijöttünk a moziból, sokunknak volt olyan gondolata, hogy az egészből nem értett semmit. Másnap azonban, amikor közösen megbeszéltük, rájöttünk, hogy mi történt benne valójában. Ezután érdemes megnézni másodszor is, amikor már tisztán látjuk az eseményeket. A film eleje kb. 10 percig néma, illetve a szereplők nem beszélnek. Vivaldi Négy évszak című művéből a Tavasz rész hangzik ”

Egy másik séta emléke:

„Utána elmentünk a vízivárosi templomba. Itt egy nagyon kedves bácsi volt a vezetőnk. Itt nagyon jól megfigyelhettük a középkori képeket. Ott voltak M.S. Mester leghíresebb képei. Minden kép nagyon tetszett, csupán a templom modernül ronda oltárképe volt pocsék.”

Persze az iskolakerülések és az iskolai magyarórák éppen a művelődésben elképzelhetetlenek egymás nélkül. Ami az órákon a padban ülve érdekes volt, tetszett, élmény volt, az iskolakerüléseken térben és időben létező valósággá lett, olyan, ami jól illeszkedett egy cukrászdai epizód és egy jó focizás közé. Mi valóban gyakoroltuk, amit Petőfitől tanultunk, hogy a művészet szentegyház, hová bocskorban, sőt mezítláb is beléphetni. Valóban ezt szerettem volna: a hétköznapi közelébe hozni a művészetet, nem szerettem volna még akaratlanul sem rájuk ragasztani semmiféle sznobizmust, megjátszott csodálatot a művészet iránt. Ahogy az élet apró szituációin, embereken megáll sokáig vagy egy pillanatra a szemünk, ahogy furcsa és váratlan dolgokon mosolygunk, elképedünk, ahogy tetszik egy táj, víz erdő, úgy nézzük a városok templomait, házait, műkincseit, a barokk fafaragásokat. Ez persze lehet, hogy csak az első lépés. Sokan lesznek, akik ennél mélyebbre nem törekednek majd soha. De lesznek – és voltak is – olyanok, akiket ezek az első barátkozások később elvezetnek az emberi alkotások bonyolultabb, nagyobb gondolati erőfeszítést kívánó rétegeibe is. Ebben sem törekedtem arra, hogy mindenkit egy mércével mérjünk, és egyáltalán nem akartam azt sem, hogy a művészetet és a hozzá való viszonyt mindenek fölé helyezzük, vagyis a gyerekek értékelésének legfőbb mércéjévé váljon. Nyitottabb, természetesebb, életszerűbb kapcsolat kialakítására törekedtem, már csak azért is, mert ez illett jobban ennek az osztálynak a jellegéhez – és azt hiszem, minden hasonló osztályéhoz is. Biztosan másképp lett volna olyan gyerekekkel, akik kicsi koruktól szellemi légkörben nőttek fel. Velük bizonyára nem itt kellett volna kezdeni. Bár nem lehetetlen, hogy nekik is éppen erre lenne a leginkább szükségük, csak persze egészen más okok miatt.

A kulturálódás e két említett oldala persze nem független egymástól. vagyis az emberismeret, viselkedési gyakorlat, a biztonságos mozgás különböző emberi helyzetekben és a művelődés összetartoznak. Hiszen műalkotások őrzik meg élményszerűen a különböző korok szokásait, viselkedési formáit, beszédmódját

stb., mégpedig eleven szituációkba ágyazva. Nemcsak a személyes, hanem ez a közvetített, évszázadok alatt felhalmozott emberi gyakorlat is igazi tapasztalattá válhat, ha segítünk átélni és észrevenni a műalkotásoknak ezt az oldalát is. Ezért is választottam egy szót, ami ezt a két, talán különbözőnek látszó célt mégis összekapcsolja egymással. A naplóban is így, egymástól elválaszthatatlanul, egymásba át- meg átjátszva szerepelnek:

„Egyébként Székesfehérvár előkelősége, az, hogy királyi város volt, már a buszjegyek árából is látszik. Míg Pesten 1.50, addig itt 2 Ft. Szóval a Belvárosba mentünk vele. Elsőnek a szemináriumi templomba mentünk. Ez volt az egyetlen eredeti templom. Valóban nagyon szép volt. Bent gyönyörű barokk díszítések mellett áhítatos embereket találtunk. Egyikük meg is kért „szépen”, hogy az isten házáat hagyjuk el. Hát kérem, el is jöttünk.”

S ha már a sokat idézett kulturálódásnál tartunk mint iskolakerülésünk egyik céljánál, úgy érzem, ennél még egy kicsit el kell időznünk, bár most sem szeretném átlépni a beszámoló köré meghúzott határvonalat. Továbbra is csak megfigyeléseimre szeretnék támaszkodni. Esett már szó arról, mennyire szükséges ez a társadalomban való helytállásnál, abban, hogy az ilyen természetű hiányosságok ne jelentsenek valakinél megoldhatatlan nehézséget, hogy emiatt ne találja meg az őt egyébként emberileg, szellemileg, erkölcsileg megillető helyét a társadalomban. Másrészt a személyiség fejlődéséről is szó van. Úgy hiszem, a pedagógia mélyén meghúzódik egy olyan ellentmondás, amit csak egy pedagógiai gyakorlatban állandó, folyamatos tevékenységben lehet feloldani. Az ellentmondás egyik tagja azt a tudás- (információ, kultúra-stb.) mennyiséget jelenti, amelyet az oktatás folyamán a tanulóknak közvetítenünk kell. Ennek összetétele koronként változik, amelynek tartalmáról mindig lehet és kell is vitatkozni, alapjaiban azonban nem kétséges, hogy egy megfelelő kiterjedésű és mélységű anyag ismertté tételéről van szó. (Ennek az anyagmennyiségnek tantárgyakra való felosztásáról is lehetnek viták. Gondoljunk Németh László hódmezővásárhelyi kísérletére, vagy a régebbi magyar gyakorlatra és mai külföldi példákra a természettudományok tanításában.) Az ellentmondás másik oldalán az a napjainkban már széleskörűen felismert igazság található, ami az önálló munkát, önálló gondolkodást és feladatmegoldást szorgalmazza. Ez a szemlélet a tanulás hatékonyabb módjának tekinti a képességek, készségek fejlesztését, az ismeretek, információk önálló megszerzésén és önálló alkalmazásán alapuló tanulói munkát. A „permanens tanulás” képessége egyre inkább mindennapi követelménnyé, társadalmi gyakorlattá válik. Az ellentmondás nem feloldhatatlan. A személyiség fejlődésében mindkét tényezőnek fontos szerepe van. Ismeretekre éppúgy szükség van, mint a gyorsan avuló ismeretek önálló tanulással történő megújításának készségére. Az a tanulás ma már nem állja ki az idő próbáját, amely csak a passzív reprodukálást és az emlékezetbe vésést jelenti. A

megszerzett ismeret műveltséggé csak tevékenység, gyakorlat és önálló munka által válhat. Ez utóbbi színhelye elsősorban a tanítási óra, de ezen kívül kevés kedvezőbb lehetőség adódik, mint az „iskolakerülés”. Gondoljunk a már idézett naplórészletekre, amelyekben nyomon követhető az a folyamat, amely során nem-tagozatos iskolakerülőink fokozatosan kezdtek érdeklődő és gondolkodó, néha értő befogadóivá válni filmeknek, irodalomnak, képzőművészeti alkotásoknak, maguk mögött hagyva azt a fajta magatartást, amely Bertát a templomi persely elleni akcióra készítette.

Mire szabad az idő?

Van azonban más, napjainkban aktuálisnak tekinthető oka annak, hogy iskolakerüléseink egyik fő céljának a kulturálódást tekintetem. Valamennyien szembesülünk azzal a ténnyel, hogy az emberek mindennapi élete átalakul. A szabad szombatok, a háztartások gépesítése, a lakások fűtésének korszerűsödése, az autók, a javuló közlekedési, beszerzési helyzet, a hétvégi telkek, házak elterjedése az egész család, így a gyerekek életében is növekvő szabadidővel járnak. A mai diákokból hamarosan felnőttek lesznek, akiknek majd szembe kell nézniük a szabadidő kulturált eltöltésével is. A felnőtt-szabadidő jellegzetes tulajdonsága, hogy nem pihenés, hanem valaminek a kipihenése. Ezek az időmennyiségek csak ritkán adódnak össze hetekké, hónapokká. Elsősorban naponta néhány órából, hétvégekből, ünnepekből áll. Ezek egy része felhasználható személyiségfejlesztő, jobb életlehetőségeket kínáló továbbtanulásra, hobby jellegű tevékenységre, közös családi programokra. De akár erről, akár arról legyen is szó, sorsdöntő lehet azoknak az alapoknak megléte vagy hiánya, amit az iskolakerülések során szerezhettek meg. A szabadidő ismeretlen veszedelmeket is rejtget magában a modern ember számára, a különböző fizikai, pszichológiai, sőt szellemi ritmusok megbontásával (monotónia, unalom, céltalanság, kiüresedés, alkoholizmus stb.). Ezeket a ritmusokat újakkal kell helyettesíteni, lehetőleg olyanokkal, amelyek nem elszegényítik, de gazdagítják az ember személyiségét, és ezáltal egész környezetét.

Nem a futball és az autóverseny ellen vagyok (hogy mennyire nem, az a későbbiekben nyilvánvalóvá is válik), hanem a választható lehetőségek szélesebb köre mellett, amelyek mindegyikében otthonosan mozoghat az abban jártasságot, tapasztalatot szerzett ember.

Ki ül az autóban?

Miután a „kulturálódás” körül majdnem akkora körsétát tettünk, mint amekkora a háromnapos gézaházi kirándulásunk volt egykor, úgy érzem, ki kell térnem még egy kérdésre. Mint az eddigi naplórészletekből kiderült, a kulturálódás, amelynek alanyai és tárgyai az iskolakerülők voltak, elsősorban humán tárgyakhoz tartozó területekről építkezett. Ez következett abból is, hogy én magam magyart és idegen nyelvet tanítottam az osztályban. Másrészt: ha mondjuk a természettudományok egyikéhez-másikához is konyítottam volna, összehasonlíthatatlanul gazdagabbak lettek volna csavargásaink, hiszen (bár büszke voltam, hogy egy-két alkalommal, amikor egy-egy ilyen irányú kérdést meg tudtam válaszolni) például csigáról csak Babits idézett esztergomi versével kapcsolatban beszéltem. Mégis a humán tárgyaknak az egész kulturálódáson belül van még egy sajátos jelentősége, amelyet ki is lehet emelni a sokat használt „humanizálódás” kifejezéssel. A humán tárgyaknak kiemelt szerepük lehet e folyamatban, persze akkor, ha nem élő lexikont akarunk faragni diákjainkból, akik fújják az életrajzokat, évszámokat, műcímekeket stb. Miben is áll az irodalmi műveknek, képzőművészeti alkotásoknak ez az általános kultúrán belüli sajátos humanizáló szerepe? Hogyan is vág ez össze az iskolakerüléssel?

Az iskolai tantárgyak nagy része egy-egy tudományág alapjait ismerteti meg a gyerekekkel. Az irodalomtanítás is gyakran az irodalomelmélet vagy az irodalomtörténet illusztrálására szolgál. A történelemórán megtanulják a gyerekek a történelem nagy összefüggéseit, a társadalmi mozgások alaptörvényeit. Otthon, az utcán, a szülők munkahelyén gyakran nálunk ügyesebb gépek vesznek bennünket körül. A jelenről erős az a tapasztalat, hogy minden fontos esemény, világméretű döntés nélkülünk, az egyes ember nélkül történik. tehát nem is számít – érezhetik a gyerek, a gondolkodni kezdő kamasz – mit szeretne, mit gondol, mit tesz *egy* ember. Mindez, az öt különböző oldalról érő, de hasonló tapasztalat odavezethet, hogy sok mindent értékesebbnek fog érezni az *embernél*. Azt fogja érezni, hogy a dolgok meglévő, megismerhető emberi oldala nem érdekes, nem lesz rá érzékeny. Miközben megtanulja tisztelni és értékelni a természeti és társadalmi törvényeket, az ember alkotta gépeket, nem tanulja meg becsülni *magát az embert*. A művészetek abban segíthetnek nekünk, nevelőknek, hogy segítségükkel mindennapi emberi közelségbe vihetjük a dolgok emberi oldalát. Hogy minden, a történelem egy-egy korszaka, alakjai emberi arcot nyerjenek. Általuk, ha jól közvetítjük, személyessé válhat a személytelen, a személytelennek hitt. Az iskolakerülések városnézései és benn az iskolában a magyarórák, a filmmegbeszélések mind azt igyekeztek elérni, hogy mindegyiküknek sikerüljön a világban önmagára ismernie. és ha már a nagy, az emberi emlékezet őrizte

dolgokban önmagára ismert egyszer valaki, akkor már önmagából jobban megérti a világot s a világból önmagát.

Mindannyian emlékszünk gyermekkorunkból, mennyire örültünk, hogy Móricz megbukott az iskolában, legalább annyira, amennyire ő örült akkoriban, hogy Csokonai is kicsapott diák volt. S a gyerekek is örömmel mosolyogják meg Berzsenyit, akinek diákkorában meggyűlt a baja az iskolai fegyelemmel, apakorában azonban annál határozottabb szigorral intette leveleiben fiait az iskolai rend tiszteletére. Ezek az emberi apróságok nem fölösleges intimitások, hanem ezek adják az első motivációt, hogy szívesen olvassuk ezeket az írókat, hogy megszeressük őket. Az ember olyan, és hát még a gyerek, hogy amit szeretünk, azért erőfeszítésekre is készek vagyunk.

Múzeumokban, kiállításokon járva hányszor látunk olyan gyerekcsoportokat, akik rájuk kényszerített fegyelemmel, de unatkozva, a képekre alig-alig rápillantva vonulnak végig a termeken fáradt tanárok kíséretében, akik azon izgulnak, nem vezett-e el máris egy közülük. De mindannyian tudjuk azt is, hogy egy kis erőfeszítéssel el tudjuk azt is érni, hogy a gyerekek figyelmesen, érdeklődéssel vizsgálják meg egy-egy kiállítás képeit. Csak előre, még a kiállítás előtt meg kell szeretnünk a festőt, és néhány képén – reprodukcióban – bemutatni egy-egy érdekes megoldását.

Mi is ezt tettük a Chagall-kiállítás előtt. A reprodukciók először nem tetszettek, sőt kifejezetten mulatságosnak tartották a repülő jegyepárokat, a hatalmas kakast az Eiffel-torony mellett, vagy ugyanott egy falut, ballagó tehénnel. De azt mindenki bevallotta, hogy ha az ember nagyon szerelmes, akkor tényleg úgy érzi, boldogságában már repülni is képes. És azt is mindenki elismerte, hogy ha egy életen keresztül távol kellene élnie, mondjuk Óbudától, álmaiban, képzeletében biztosan maga előtt látná, vagy egy-egy idegen város valamelyik szűk kis utcájába befordulva hihetné egy pillanatig, hogy az otthoni házak között jár.

Ha mindenütt olyan dolgokkal találkozunk, amik bennünk is megvannak (persze először meg kell tanulni megfigyelni, észre venni, ami bennünk van; az önreflexió képessége is fejleszthető, fejlesztendő) akkor már nem érezzük őket idegennek vagy nevetségesnek, és a magunk helye a világban sem fog már jelentéktelennek tűnni. Akkor már olyan dolgokat is magunkba építhetünk, amik addig csak lehetőségekként éltek bennünk, de mi magunk sem tudtunk a létezésükről.

Mennyi-mennyi emberi helyzetbe képzelhetjük bele magunkat az először unalmasnak tűnő könyvek által. Így jártak az *Antigonéval* elsőben. Folyton panaszkodtak, amíg olvasniuk kellett, hogy „milyen unalmas”, „meg miért van versben írva, ez kibírhatatlan”. Hogy „mindenki annyit beszél, hogy nem bír az ember a végére jutni a mondókájuknak”. Amikor mégiscsak túl voltak az

olvasáson, többen is kijelentették, hogy bár „itt-ott kicsit érdekes volt, az egész azért mégsem tetszett.” Amikor aztán arról kezdtünk beszélgetni, hogy melyik szereplő hogyan is gondolkodik a világról, milyen álláspontja miatt kerül ellentétbe a többiekkel, és kinek van igaza, elfeledkeztek minden másról, és mindenki szenvedélyesen érvelt a maga választottja mellett. Kós Zsuzsi például – aki Antigoné lelkes híve volt – heves szócátákat vívott a Kreont védelmező „realista” fiúkkal, mint pl. Peterdi Péter, Benedek Miki, Batta („mégiscsak rendnek kell lenni”). Megvetéssel mérte végig az Iszméné-pártiakat, akik közé pl. Korondi Kati is tartozott. („Mit is tehetne az ember olyan hatalmasokkal szemben, mint Kreon” – mondta Kati. Gál Edit is azon a véleményen volt, hogy „ilyen helyzetben szépen csöndben kell maradni, el kell titkolni, kivel érez az ember.”) A jó néhány óráig tartó drámaértelmezés (és vita) végére már az volt a közvélemény, hogy „milyen izgalmas volt ez a dráma, nem is gondolta volna az ember”. Az utána következő dolgozatban (Kreon vagy Antigoné; Őr voltam az Antigonéban) már kiforrott véleményekkel találkozhattam. Akkor már sok-sok emberi-etikai probléma személyes (és közös) végiggondolása volt mögöttünk.

Szinte mindez újra lejátszódott a *Julius Caesar* esetében is. A kezdeti ellenérzések után ugyanolyan szenvedélyes vita folyt arról, hogy mi is volt Caesar korában a „történelmi szükségszerűség”, a köztársaság vagy a császárság, és ha az utóbbi, érdemes volt-e Brutusnak a császárság ellen fordulnia. Kós Zsuzsi most is hevesen tiltakozott még a gondolatára is annak, hogy valami rossz – emberileg rossz – szükségszerűség mellé álljon. A Cassius-pártiakkal arról vitatkoztak, hogy Cassius módszerei köztársasághoz vezettek volna-e, hiszen az eszközei, amiket használni akart, nem voltak méltók egy köztársasághoz, megváltoztatták volna magát a célt is („Szerinted különböztek valamiben is Cassius módszerei Caesarétól?”- kérdezte indignálódva Zsuzsitól Peterdi.). Az Antigonéban, a Julius Caesarban olyan emberi helyzetek váltak világossá, történelmi helyzetek kerültek olyan közel, mint legtöbbször jó ismerőseink sem.

Így humanizálódtunk a művészet által két éven át. Így kaptak rá lehetőséget, hogy személyes élmények alapján bekapcsolódjanak a felhalmozott emberi értékek folyamatába, hogy mindenki a maga módján örököse lehessen ezeknek, mert tudja, neki szólnak, és róla. Minden generációnak miközben él, dolgozik és újra törekszik, nevelődése során magáévá kell élnie az előtte felhalmozódott emberi tapasztalatokat (és nem csak a tudást) a világról, az emberről, önmagáról. Ezt értettem tulajdonképpen humanizálódáson. Ebben szerettem volna segíteni, ezen az úton szerettem volna elindítani ezeket a gyerekeket az iskolakerüléseken és az iskolában egyaránt.

Ennek a hatása aztán sok más területen is észrevehető volt. Például Batta Jóska esetében, akitől már az első évben kimerítő ismereteket lehetett szerezni az autóversenyzésről, s néhányszor én is odafigyeltem előadásaira. Gyakori eset volt

az iskolakerülések különböző szüneteiben, amikor Batta nyugodt, csendes hangján Jackie Stewart magánéletéről, vagy Emerson Fittipaldi viselt dolgairól beszélt. Batta szívóssága felért a legmodernebb terepjárókéval. Mindig készségesen megszakította beszédét, ha bárki bármivel közbevágott, és ezzel a versenypályáról elirányította a hallgatóság érdeklődését. Batta azonban résen állt, és az első, akár csak pillanatnyi csendben is pontosan ott folytatta a Grande Prix-k összetett pontversenyének ismertetését, ahol abbahagyta. Még senki sem adta össze, hány órát volt képes erről beszélni. A vitathatatlan és elementáris technikai érdeklődés mellett azonban volt még Batta előadásaiban egy állandó mozzanatsor, ami általában a humanizálásnak nemcsak lehetőségéről, hanem igényéről is megerősített, amely öntudatlanul ott élt a gyerekekben.

Miről is van szó? Batta számára a különböző autótípusok technikai - és ezért számomra megközelíthetetlen - érdekességein túl, az autóversenyzés humánus értékek kimeríthetetlen tárháza is volt. Ami őt vonzotta: a versenyzők *bátorsága*, *menő* volta, a mindenkori *kockázatvállalás*, az *ötletesség* és *találékonyosság* - mind fontos emberi tulajdonságok. A versenyzőknek nem csupán a versenyautójuk és márkájuk minden technikai részletét kellett ismerniük, de önálló módosításokra is készen kellett lenniük. Néha rögtönözve is végre kellett hajtaniuk a verseny adott pillanatában fontos változtatásokat autójukon. A *fegyelem*, a *lemondás*, amellyel mindent alá kellett rendelniük életükben a versenyzésnek („alkohol egy korty sem”), a *gyakorlat és rutin*, amely a különböző versenyzők kanyarteknikáját, helyezkedését meghatározta, mind, mind az emberi értékek meghatározó szerepét mutatták egy sikeres versenyzői pálya hátterében, a technika csillogó felszíne mögött. És ez az érzékenység a humánus értékek iránt lassan más területekre is kiterjedt. Itt utalnék vissza arra, miért is éreztem azt, hogy mindannyiunk számára fontos, életbevágó kérdés, hogy felnövekedésünk egyben humanizálódásukat is jelenti-e vagy sem. Ha neveltetésünk során a humanizálódásunk sikeres volt, akkor tudunk a mélyebb emberi értékek létezéséről, akkor képesek vagyunk igazi emberi kapcsolatokra, akkor fel tudjuk ismerni azokat, akik ebben hozzánk hasonlóak, akkor otthonosabb és melegebb viszonyba kerülhetünk a tárgyakkal, az életünk nem szűkül be olyan könnyen gépies teendők napi láncolatává. Talán akkor ráérzünk a valódi és az álértékek különbségére. Talán akkor emberibb környezetet tudunk teremteni a gyermekeink számára is.

Három arc nagyban

De nemcsak a Batta-féle előadások győztek meg arról, hogy él a gyerekekben ez a humanizálódási igény. Néha furcsa, ennek ellentmondani látszó jelzések is érkeztek egy-egy gyerektől. Különösen ilyen volt Szamos Jóska. Lehetetlen volt nem felfigyelni rá. Kedves, lányos arcú, alacsony fiúcska volt (annál hatalmasabbra nőtt negyedekre), elég vastag szemüveggel és kitűnő bizonyítvánnyal. Könnyedén és elegánsan mindig mindent tudott, félelmetes memóriája volt, évekre visszamenőleg. Vágott az esze, ha valami új összefüggésre kellett rájönni. A felvételi lapjáról kiderült, hogy valamilyen szakközépiskolába készült, és csak azért nem sikerült bejutnia, mert az alkalmassági vizsgálaton nem felelt meg a látása miatt. Az első kis felmérésből, amelynek csak az volt a célja, hogy megismerkedjem a gyerekek körülményeivel, érdeklődésével, további céljaival, azonnal szemembe ötlött Szamos Jóska válasza: ő autószerelő akar lenni. Ezen egy kicsit elképedtem. Sok mindenre gyanakodtam, arra is, hogy talán a szülők óhaja, hogy fiukból is szakmunkás legyen (édesapja asztalos volt). Azonban egészen más derült ki. A szülők nagyon is tisztában voltak gyerekük ritka képességeivel, és szerették volna, ha továbbtanul. Jóska volt az, aki hallani sem akart ilyesmiről. Váltig hangoztatta, hogy jó lesz ez neki, csak hagyjuk őt szépen békén. Jól fog keresni, és neki ez elég. Volt valami furcsa eben a daczban, amellyel elhatározásához ragaszkodott. Már csak azért is, mert teljes erővel tanult továbbra is, a reáltárgyakat, a nyelveket senki sem tudta nála jobban. A magyarórákon ugyan vörös volt a füle, egy kicsit zavarban volt. Eddig azt hitte, hogy ez is olyan „szalonképes” tárgy, mint a többi, ahol békén hagyják az embert, és nem követnek el minduntalan váratlan határsértést az ember belső világába, amihez senkinek semmi köze. Ha ilyesmi történt, mindig feszengett. Hogy kerül a csizma az asztalra? Ez a dacos elzárkózás a továbbtanulástól, a magyartól, mindenféle beavatkozástól és humanizálástól látszólag, és különösebb feltűnés nélkül két éven át tartott. Egy váratlan és szokatlanul sokat fecsegő periódus után (szokatlan, mert mindig figyelt az órákon, hogy otthon kevesebbet kelljen tanulni) előbbre ültettem néhány paddal. Illetve csak ültettem volna, ha sértődötten ki nem jelenti, hogy szó sem lehet róla, és ha óvodásokra emlékeztető daccal és méreggel nem hadonászott volna a tagjaival. Másnap aztán békésen odaült ugyan, de mint utólag kiderült, a többi tanár előtt titokban tartotta a dolgot, és más órákon továbbra is a régi helyén maradt.

A magyar azonban egyre jobban ment neki, már nemcsak a becsületes ötösök szintjén. Titokban nem hagyta nyugodni, hogy egyes lányok nála többet és komolyabban olvassanak, és jobban értsenek a dolgokhoz. Lassan a legötletesebbek közé tartozott a magyarórákon is, és az iskolakerülések még

buzgóbb résztvevője lett. Bár nem akarta, hogy észrevegyék, igényli kiruccanásainkat.

Amikor elkerültem az iskolából, néhány hónap múlva találkoztunk. „No, Jóska, még mindig az autószerelés?” – kérdeztem. „Á, dehogy, tanárnő, csak teljesen hülye voltam. Meg dühös, hogy a szemem miatt akkor nem sikerült a szakközépiskola.” Csak mosolygott már a régi dacokon, és sajnálta, hogy az iskolakerüléseknek, és a jó közös magyaróráknak vége. (Később Jóskát fölvtették a Műszaki Egyetemre, de ennél több is történt, feloldódott, sikerült őt megnyerni a művészetek és az emberi – addig szeméremből titkolt – dolgok számára.)

Egészen más volt Kós Zsuzsi, akit nem kellett megnyerni a művészeteknek, mert titokban maga is írt (hajmeresztő helyesírással) novellákat, verseket, jól szavalt, műsorokat állított össze és rendezett meg (és persze ő vezette a *Naplót* iskolakerülésünk két éve idején). Ha lehet valaki egyszerre „kulturálatlan” (a szó már körüljárt értelmében) és művészetrajongó, akkor ő az volt. Mint a „természet vadvirága”, olyan volt, impulzív, szenvedélyes, kotnyeles, indulatos, vad és érzékeny. Mindenkit megsértett egy perc alatt, de elsőként állt a segítségre szorulókkal mellett. Nem ismert félelmet, és nem bánta, ha az egész osztállyal szemben magára maradt. Mindig azon dühösködött, hogy ez az önző, tunya népség semmi közösségi életre nem képes, mind csak magára gondol. Örökké beszélt, a kirándulásokat is végigbeszélte, a meredek kaptatókat is beleértve, de a rábízott titkokat élete árán sem fecsegte volna ki. Egyszer szólt csak nekem, de becsületszavamot kellett adnom, hogy csak megpróbálok segíteni, de nem tudok semmiről – hogy valakivel az osztályból otthon milyen bajok vannak. És vegyem már észre, hogy Tóbiás Klára, a nagyon csendes és szelídnek látszó kislány mennyit szenved és milyen boldogtalan. És csináljak már valamit.

Zsuzsáék vagy nyolcan voltak testvérek, ő volt a legkisebb. Csak egy nővérét ismertem a sok testvér közül, akit a fölöttünk járó évfolyamon tanítottam (éppen az ellentéte volt, elmélyülő, csendes, okos kislány, aki egyenletesen, minden tárgyból jól szerepelt, a humán tárgyakban erős volt), a többiek már mind felnőtt kenyérkeresők voltak, szülei pedig a nyugdíjhoz már közel járó munkások, jó néhány unokával. Zsuzsa esetében a humanizálódási folyamat, a nevelődés szükséges iránya az eddigiekből is jól látható. Valóban nevelődésre volt szüksége, hogy a benne élő sok emberi érték ne csapjon át a legszociálisabb, legértékesebb magatartásból elementáris természeti csapásra emlékeztető váratlansággal fékezhetetlenségbe. Ebben a még nem „humanizált” állapotában bizony nem ritkán önvészélyes, ritkábban, de az is előfordult, közveszélyes volt.

Számtalanszor megesett például az osztályfőnöki órákon, amikor a kötelező fegyelem és demokrácia viszonyáról volt szó, hogy minden erejével arra törekedett, hogy „leleplezzen” bennünket, akik azt mertük állítani, hogy a

szabadság csak rendre, biztos értékítéletre és önfegyelemre épülhet. Ilyenkor aztán bátran kifejtette, hogy „Tanárnő, ez manipuláció! A tanárnő és egy zsarnok között semmi különbség, ha így gondolkodik!” Meg „szabadság az, ha az ember a maga ítéletei szerint cselekedhet, és nem kell megkérdezése nélkül csinált szabályokhoz alkalmazkodnia.” Máskor meg ugyanilyen meggyőződéssel és némi öniróniával jegyezte meg, hogy „igen, néha az agyamba fut a vér, és akkor csak mondom, csak mondom, és úgy érzem, legjobb lenne jól odavágni – aztán lecsillapodok, és azt sem tudom, mért dühöseks rám a többiek, csak nem sértődtek meg a hülyék!”

A tanulásban is ilyen szélsőséges volt. Néhány tárgyból állandóan a bukás fenyegette (matematika, orosz), magyarból legtöbbször ötös volt. De ha véletlenül négyest kapott, mert munka és erőfeszítés nélkül szeretett volna tündökölni, akkor természetesen felháborodott. Ilyenkor határozottan tiltakozott minden „magolás” ellen. Máskor meg energiáját nem kímélve tanult, előadásokat vállalt, szorgalmi feladatokat írt. Néha úgy tett, mintha nem értené, miért kell olyan anyagokat is megtanulnia, amik nem érdeklők, máskor meg a továbbtanulásra gondolva mindenre kész volt, csak majd egyszer sikerüljön.

Kevés volt a két együtt töltött év arra, hogy ítéletei megszilárduljanak, önfegyelme jobban ellenőrizze gondolatait, cselekedeteit. De még így is másodikban megkezdődött benne egy lassú letisztulási folyamat, bár még nem lehetett tudni, tartós lesz-e, vagy marad-e minden a régiben. Az volt talán csak biztató, hogy mindez másodikban kezdődött el, amikor a kamaszkodás tetőzni szokott a gyerekek többségénél, amikor a szülők is a legtöbbet panaszkodnak arról, milyen szemtelen, nevelhetetlen lett hirtelen a gyerekük, még az is, akivel addig alig volt probléma.

És még így is, ebben a „félkész”, ellentmondásos, szélsőségektől szaggatott állapotában is Kós Zsuzsi volt az osztály lelke. Nemcsak a napló vezetése miatt, amellyel megteremtette közös emlékezésünket, hanem azzal is, hogy jobb időszakokban – és az ilyen tiszta pillanatok azért szép számmal voltak – nyakába vette, ha kellett, az osztály ügyes-bajos dolgait, a tunyáknak ébresztőt fűjt, az egyes programok szervezőin önként mint az osztály lelkiismerete tartotta rajtuk a szemét. Csak próbálták volna meg ellazsálni az iskolakerülések gyakorlatias oldalát: a buszjegyek, a vonatjegyek vásárlását – nem kerülhették el a felcsattanásait: „Akkor talán ne is menjünk sehova, nem igaz! Minek is az! Ülünk csak szépen otthon, ha nektek úgy is jó!” A másodikos év végi háromnapos kirándulásunkat úgy tudtuk olcsón megoldani, hogy a közeli télesztől 3X8 órai társadalmi munkáért kaptunk egy buszt sofőrrel együtt. Amikor aztán néhányan elkezdték a nyafogást (mert egy vasárnapot és a tavaszi szünetből két napot kellett erre áldoznunk), hogy ők nem érnek rá, hogy ők inkább kifizetnék a buszt, ő volt az, aki elmagyarázta, mi a „közösség érdeke”: „Remélem, nem képzelitek, hogy a

ti részleteket is mi fogjuk ledolgozni? Vagy talán miattatok menjünk ki negyedszer is dolgozni?” Ott is voltunk mindannyian, sőt még Oláh Zsuzsi is, aki külön kérte, ha megbukott is tavaly, hadd jöhessen velünk kirándulni, úgy szeretne, és szívesen velünk tart a társadalmi munkára is. Kellemes kora tavaszi napsütésben dolgoztunk egy szép domboldalon. Egy lólegelőről tüntettük el a bokrokat és égettük le a tavalyi füvet. Főleg az utóbbi munka váltott ki osztatlan lelkesedést. Mindenki kiélhette a benne szunnyadó gyújtogatási vágyat. Nem csoda, hogy azzal az érzéssel fejeztük be a munkát, amit valaki így foglalt össze: „Gyerekek, ez olyan jó volt, mint egy kirándulás.”

Zsuzsival kapcsolatban máig sem vagyok nyugodt. Elkallódik-e vagy azzá tud majd válni, amilyen lehetőségek benne szunnyadnak? Képes lesz-e fegyelmezetten élni, vagy állandó konfliktusokba fog keveredni környezetével vélt és valós igaza miatt? Nem tudom. Mikor elváltunk, mindez még nem dőlt el...

Schlitter Ildi azok közé tartozott, akiről mindig akadt valami feljegyezni valója Kós Zsuzsinak a *Naplóban*. Vidáman járt-kelt közöttünk. Talpraesett, kedvesen szemtelen megjegyzései különösen a foci és más futkározások közepette – nem kerülhették el krónikásunk figyelmét. Kislányosan élvezte, ha kiszabadulhatott a megszokott mindennapokból, noha otthon is elég nagy szabadságot élvezett. A szülők megbíztak benne (és joggal). Szabad idejében jöhetett-mehetett a városban kedvére. Gyakran lehetett vele találkozni, ahogy nevetgélve, beszélgetve kirakatokat nézegetett, sétált, vásárolt a barátaival. A felszínes tekintet nem is vett észre benne mást, mint egy kicsit cserfes, kicsit szeszélyes hangulatú (hol duzzogó, hol nevető), kicsit sértődős, de nyílt szívű kislányt, aki nem dolgozza magát halálra. Bár néha dühödt elszántsággal tanult, hogy behajtsa magán az előre eltervezett jegyeket, és akit inkább az élet kellemesebb oldala érdekel. Pedig nem egészen így volt. Viselkedése eltakarta az avatatlan szem elől ösztönös és mély vonzódását az igazi értékek iránt, ami talán a legnagyobb erénye volt. Az iskolakerülések és a magyarórák kezdettől fogva fontosabb szerepet játszottak az életében, mint ezt akkor bárki gondolhatta volna.

Az egész azzal kezdődött, hogy Ildi megsértődött. Megsértődött azon, hogy csak hármast kap magyarból. Pedig általános iskolában mindig ötös volt, igaz, hogy kevés munkával, mert szeretett olvasni, könnyen és jól fogalmazott. Ítélete azonnal készen volt – nem értékelem őt, észre sem veszem az erényeit, sőt, ki is jelentette, hogy már el is ment a kedve az egésztől. Persze ez nem tartott sokáig. Hamar rájött, mi az új követelmény lényege: alaposabb tanulás, több önálló gondolkodás, elmélyültebb, figyelmesebb olvasás. Nem sok idő, de annál több erőfeszítés kellett ahhoz, hogy ismét az ötösök közé számítsa. Neki is, akárcsak a többieknek, be kellett járnia azt az utat, amely majd összhangba hozza emberi értékeit a teljesítményével. Vagyis: nevelődnie, kulturálódnia, humanizálódnia kellett. Ahogy ráérezett arra, hogy miről is van szó, szinte ivódott belé minden

tudni-, látni, megértenivaló. Emellett olyan vidám és harmonikus volt, hogy senki sem gondolhatta, hogy ha egyszer elválnak útjaink, olyan engesztelhetetlen ellenszenvet fog érezni új tanára iránt, hogy majdnem megbukik magyarból. Pedig – ahogy később megtudtam – így történt. Sajnos önmagának is és az új tanáruknak is nehéz perceket okozott. Vajon meg tudja-e valósítani azokat a terveit, amik korábban éltek benne?

Egy egész iskolakerülés – széljegyzetekkel avagy az égi kupa válogatott csapata

„ - Tessék mondani, merre van Tác?
- Nem tudom fiam, én pont az ellenkező irányban
lakom.”

„Kilenc óra körül érkeztünk meg Székesfehérvárra. Mikor a leszállásra került sor, többen így kiállítottak (!) fel:

- Szerintem menjünk még egy kört!

Bár mi szívesen elfogadtuk volna a javaslatot, mégis leszálltunk és kiszolgáltattuk magunkat október csípős szelének. Kós Zsuzsi költői megfogalmazása alighanem egészen független a régi magyar költészetre fordított néhány órától – bár ami azt illeti, valóban hideg volt.

Az állomásról a buszmegállóba mentünk. Ott volt egy csomó busz, és mi kékre-zöldre fagyva. Nem értettük, Vera néni ennek ellenére miért csak egyetlen buszra akart felszállni. Az elégedetlenség mondatai szaporodnak – végül is egy iskolakerülés során azért ne fázzon az ember. A vég beteljesülése előtt megérkezett az is. Felszálltunk rá, de sajnos csak két megállót mentünk, s az alatt jeges testünk fel sem engedett. Szóval a belvárosba mentünk vele. Elsőnek a Szemináriumi templomba mentünk. Ez volt az egyetlen eredeti templom. Valóban nagyon szép volt. A napló baloldalán három levelezőlap, fekete-fehér, kettő a templombelső, egy a homlokzatot mutatja be. Bent a gyönyörű barokk díszítések mellett áhítatos embereket találtunk. Egyikük meg is kért „szépen”, hogy az isten házáat hagyjuk el. Hát, kérem, el is jöttünk. Ahogy tovább mentünk, egy fényképészt találtunk. A kirakatba ki volt rakva egy pár fotó. Egy katonatiszt képe alatt egy pár hónapos ikerpár képe volt. Szamos Jóska így szólt csodálkozva:

- Nézd, összenőttek!

Sokunknak okozott problémát, hová dobjuk a csokis, cukros stb. papírokat. Egyszerűen olyan tiszta és szép utcák voltak, hogy senkinek sem volt képe szemetelni. Lassacskán megenyhül a hideg okozta ingerlékenység, és javul a székesfehérvári összkép is iskolakerülőink szemében. Utunk az egyház történeti múzeum (!!!) felé vettük. Előtte azonban útba ejtettünk egy játszóteret. A játszótér az István parkba (!) volt. Mikor mindenki jól kihintázta magát, s nem fázott, az István szoborhoz értünk, és Fóti Péter sztár fotókat (így, különírva) készített, amik persze most sem sikerültek. Fóti Péter új sztár után nézett:

- Most a lóról egy képet! – mondta.

- És engem vettél célba – elégedetlenkedett Vera néni. Így történt! Papp Pista és Sós

Ricsi felmászta István lovas szobra mellé. Meglepő volt a hasonlóság. Valaki fel is kiáltott:

- Papp biztos István leszármazottja.

Négyesbe (!) készült tehát még egy kép. István és a három ló. (!) A felmászás könnyebbnek bizonyult, mint a lemászás, ebbe (!) még Szamosnak is segíteni kellett. Ricsi kérlelte:

- Józsikám, alám is gyere, de vigyázz, mert leesem!

Szegény Szamosnak elege volt, még szerencse, hogy István a lovával együtt maradt a helyén.

Nemcsak a Szent István-szobor iránti sajátos féltés érdemli meg a figyelmünket, hanem az akkori Sós szokatlanul udvarias hangja is! Ezek után elmentünk az egyház történeti múzeumba (!) A helyesírásban a legfőbb a következetesség.

Útközben Vera néni megkérdezte:

- Tessék mondani, ez az egyház történeti múzeum (! harmadszor!) ?

- Mindjárt jövök – volt a válasz. Elcsodálkoztunk.

- Csak nem ő a múzeum?- vetődött fel a kérdés.

- Nem, ő az ereklye – jegyezte meg Bea. Szóval a néni fél perc múlva kinyitotta

az ajtót, és mondta:

- Sajnos nem lehet bejönni, mert nincs itthon az, aki körül viszi (!) az idegeneket.

- És mikor jön vissza? – kérdeztük.

- Azt, kérem, nem tudni, talán egy órákor.

- Most nincs senki, aki körül vinne(!)? Zsuzsi következetes az igekötőket és az

távoltartó gyakorlatában.

- Nem! Csak a nyugdíjas papok vannak itthon – volt a válasz, és a néni eltűnt(!) a

nagykapu mögött.

- Nyugdíjas papok? Tiszta röhej – nevetett Papp Pista.

- Miért? Te is leszel nyugdíjas Papp – torkolta le Bea. Bea ezen a napon elemében volt.

Ez már a második poénja.

Továbbmentünk, míg egy teljesen modern templomba nem értünk. Itt is mise volt. Legelőször a sport falújság (!) szúrt szemet nekünk. Meccsekről voltak képek, és alattuk szövegek. Ennél a mondatnál ér véget a naplóoldal. Bal felén István király szobra, Papp és Sós nélkül. De térjünk vissza a sportfaliújsághoz: Az egyik kép egy futball meccset(!) mutatott, s alatta ez állt:

„Uram add, hogy a mérkőzés, melyet testvéreimmal együtt játszok, olyan fenséges szertartás legyen, amelyet igazán vársz is tőlünk. Hogy mikor majd bírói sípoddal „lefújod” az életünket, valamennyien bejussunk az égi kupa válogatott csapatába.”

Mondanom sem kell, hogy ezek láttán rögtön elkellett (! Zsuzsi és az igekötők!) hagynunk az égi szövetségi kapitány házát, mert többünkől kitört a kacaj. Végre

beértünk a citybe. Ricsi felmászott az országalmára, ami egy tér közepén állt. Fóti Péter ezt is megörökítette, vagy legalább is (Zsuzsi remekel a különírás – egybeírás kérdésében is) úgy tett. Egyébként Fótinak nem csak ebben látjuk bűnét. A harmadik templomból nem hisszük, hogy valami isteni sugallatra elhozott, talán véletlenül legy kis könyvecskét. Igazán olyan picurka volt. Kis könyv, kis bűn. De meg kell mondani, hogy a naplókészítők biztatására nyúlt az isteni kincstárba. Hát innen a megbocsátó hang! Mellékelték is a naplóhoz. Hit buzgóságunkban (!) ismét egy templomba látogattunk el, a XVIII. szd. (!) cisztercita templom XX-beli (!) változatába. Mit égi kupa, sport faliújság, üvegajtós és párnás ülés. Itt mikrofon is volt. Sajnos, itt is azt mondták, majd később jöjjünk vissza megnézni a csodálatos rokokó szekrénykéket. Na jó! Vissza is mentünk, megnéztük. Addig elmehetnénk a Fekete Sas gyógyszerárba, hisz az is műemlék. De nem, nem mentünk! Hiszen az is zárva volt. Kezdjük magunkkal érezni a balszerencsét. Ekkor a sikátoron keresztül elindultunk a romkertbe. Egy utca teli volt emlékművekkel. Ányos Pál, Vörösmarty és Virágh Benedek emléktábláit láttuk. A romkertben egy öreg hölgy fogadott, aki eddig nem engedett az értékes kövek közelébe, míg nem tisztáztuk, hogy diákok vagyunk-e vagy csoport. Így pénz kellett adni fejenként. A néni markában tízesek voltak. Közben magyarázott nekünk, többször a pénzre nézett. Itt a lap alja. A következő oldal tetején három fénykép a következő szöveg kíséretében: „kő kő és kő... ahogy mi láttuk, józan szemlélőként” – s azután alatta a makett és egy rekonstruált római épület a táci római ásatásokról. Aláírás: „és paloták, ahogy a tudósok látták egy átmulatott éjszaka után.” És most figyeljük tovább Kóst:

A rosszmájú Ricsi rögtön megjegyezte:

- Ránéz a pénzre, és rögtön megjön a kedve a beszédre.

Erre mi nevetni kezdtünk, s a néni megsértődött.

- Milyen iskola ez? – kérdezte, hogy a számlát ki tudja állítani. Hölgyünk irodájába

sietett. Mi pedig elindultunk a köveken, átgázolva koronázótermeken, fürdőszobán, ebédlőn, sírokon, amikről a néni mesélt.

Egyébként a kertnek ötször akkorának kellett volna lennie ahhoz, hogy amit mondott, mind beleférjen. A nő integetett, hogy menjünk le a kövekről. Mi pedig bájosan visszaintegettünk neki – Pá-pá. Odajött és átnyújtotta a nyugtát.

- Ez így szabályos – mondta. A papírról láthattuk, hogy a romkerti tündér nem más, mint

.... és most egy név következett, sőt a napló utolsó oldalán a szóban forgó számla eredetije be is van ragasztva. Újra mesélni kezdett. Apránként mindenki elpárolgott mellőle, csak Patkós Bea hallgatta szenvedéllyel. A búcsúzásakor így szólt:

- Ha nem lettetek volna ilyen szemtelenek, sokkal többet is mondtam volna.

Szamos azonban megnyugtatta:

- Így is túl sokat tetszett beszélni! – S ezzel a hölgy kilépett az életünkből.

Fóti az egyik utcában lencse végre (!) kapott egy öreg, hatalmas bajszerű bácsit. A sok séta után most már igazán kaja után kellett nézni. Ebéd után a buszmegállóba mentünk, amivel elmentünk Tácsra. Fel is szálltunk a buszra, de mikor megtudtuk, hogy oda-vissza 7 Ft., rögtön le is szálltunk s elindultunk stoppolni. Sajnos azonban, azt sem tudtuk, hogy merre kell menni. Kós odament egy öreg nénihez és bácsihoz:

- *Tessék mondani, merre van Tác?*
- *Nem tudom, fiam, én pont az ellenkező irányba lakom – mondta a kedves bácsi. Ahogy*

ezt már egy korábbi fejezetben idéztem is, sőt ennek a fejezetnek a mottójául választottam. Végül egy fiútól mégis megtudtuk, merre van. Ekkor kezdődött a stoppolás. Mindenki Molnár Gabit kezdte biztatni:

- *Gabi, stoppolj!!*
- *Miért pont én? – kérdezte.*
- *Mert ha bedobod a rossz formádat, mindenki megáll.*

Ezt megkapta! A végén stoppolt az egész banda, még sem (!) állt meg semmi. Talán pont ezért. Végül egy megállóhoz mentünk, majd a lányok felszálltak a buszra azzal, hogy vissza majd vonattal jövünk. A fiúk azonban jóval előttünk mentek, és nem tudtunk nekik szólni. Fél órát vártunk a buszra. Útközben a sofőrre áldoztunk mindent, a dunakavicstól kezdve Molnár Gabi mosolyáig, hogy álljon meg a fiúknál, hogy felvegyük őket. Végre megtört a jég, és beleegyezett. Egyszer csak felbukkannak fiaink, és mi büszkén mondtuk: - Ők azok! A busz megállt, a fiúk pedig elkezdtek kiabálni: - Nem szállunk föl, gyalog megyünk. A buszvezető mérgesen becsukta az ajtókat, és elindult. Mi pedig égtünk, mint a kalapgyár (!)

Így érkeztünk meg Szabadbattyánra. Innen újra gyalog mentünk. Senki sem könyörült rajtunk, s mi csak róttuk a kilométereket (!) Az egyik szédült leányzó egy motorosnak úgy intett, hogy az majd leesett ijedtében a motorról. A név elhallgatása nyilvánvalóan tapintatból történt. A napló nem arra való, hogy bárkit „feljelentsünk”. Így érkeztünk meg Tácsra, ahol nekiláttunk olajbogyót enni. Egyébként nem volt semmi érdekes, azt is Molnár Gabival néztük meg. Tény, hogy ami érdekes lett volna, zárva volt. Ez a vidéki múzeumok esetében nem ritka. A kertőr jött, hogy adjunk pénzt, mert fizetni kell. Mi azonban megtagadtuk az engedelmességet. Eközben Lángh Györgyi, osztályunk új, de már oszlopos tagja, így szólt:

- *Nekem kijönnek a vakbeleből a varratok, de különben nincs semmi különös.*

Visszamentünk a pályaudvarra, és Vera néni maradék pénzén kiegészítő jegyet vettünk, amire semmi szükség nem volt. Kós Zsuzsi úgy értette, hogy Fehérvárig nem jött a kalauz. Megkérdeztük, hogy nem voltak-e itt a fiúk. Mondták, hogy voltak, de csak hárman, s az előzővel elmentek Fehérvárra. Tácon láttuk őket, de úgy vettük észre, mintha előlünk szaladtak volna el. Szóval kezdtünk értük aggódni. Vártuk a vonatot. Valaki felkiállt (!)

- *Mi ez, vonat?*
- *Jaj, igen.*

Mindenki kapkodni kezdett, mire Láng megpróbált:

- *De hogy (!) most pecsételik a jegyeket.*

A vonaton Székesfehérvárig sziporkáztunk, úgy, hogy dőlt a szerelvény. Fehérváron leszálltunk és kiabáltunk a fiúknak, hátha meghallják. Azok mintha erre vártak volna, előbukkantak, s az utazás többi része a boldog viszontlátás jegyébe (!) telt.”

Utólagos kommentár

Eredetileg nem szándékoztam kommentárt fűzni ehhez a naphoz, amely egy iskolakerülés most már teljes eseménysorát tartalmazza – már amennyi a *Naplóban* erről fennmaradt. Mégis, ha most visszagondolok erre a napra, még elismerőbben kell nyilatkoznom a naplókészítőkről, hiszen művükben éppen a leglényegesebb elemek maradtak meg. Sőt, azt hiszem, az iskolakerülés intézményének kialakulásában és szokásjoggá emelkedésében a *Naplónak* magának is kulcsszerepe volt. Óhatatlanul is a *Napló* rögzített szövegének szemszögéből láttuk magunkat, s a *Naplóba* bekerülni még nem kifejezetten hízelgő említéssel is nagy dicsőségnek számított, s a halhatatlanság érzetét sugallta a résztvevőknek, és most, ahogy az „osztályfőnökünk” alanyú mondatokat átolvasom, nekem is. Az új meg új események gazdagították a *Naplót*. A *Napló*_szemlélete pedig egyre többünket segített hozzá ahhoz, hogy úgy nézzünk egymásra, mint lehetséges későbbi szereplőkre. A *Napló* elkészítése később közös, „össznépi” szórakozásunkká vált. Említettem, hogy nemcsak Kós Zsuzsi írta, hanem mindenki igyekezett ezzel-azzal besegíteni, sőt már a kirándulás során, legtöbbször a hazafelé vezető úton megkeresték Zsuzsit, hogy ezt vagy azt ki ne felejtse.

Csodálkozva és – miután kikerültem azóta én is az iskolakerülés magától értetődő normarendszeréből – nagy izgalommal olvastam a *Napló* által „romkerti tündér”-nek nevezett hölgyről, és a vele való összeütközésről megemlékező passzust. Nem állítanám, hogy fellépése túllépte volna azokat a határokat, amivel Sós vezérletével felcsattanni már szinte kötelesség. Mégis, ha a csoport és a közötté jelentkező ösztönös ellenszenvre gondolok, nem tudom az iskolakerülőket sem elítélni. Az én érzésem az, hogy a konfliktus tulajdonképpen onnan ered, hogy az a hangnem, amit megütött (bár nem volt sem sértő, sem lekezelő) túl gyerekes, túl kezdetleges volt a gyors és pontos információkra törő, és bizonyos mértékben magukat már teljes értékű felnőttek tekintő elvárásaikkal szemben. A kölcsönös ellenszenv – amint az már lenni szokott – a rövid együttlét alatt mindkét részről egymást növelte, hiszen nem sétáltak volna a köveken, ha nincs bennük a bosszankodás. Igen érdekes volt még, hogy maga a szöveg, amit a hölgy mondott, semmivel sem volt alacsonyabb színvonalú, gépiesebb, személytelenebb adathalmaz, mint amiből már oly sokat nagy türelemmel, sőt sok esetben kifejezett érdeklődéssel voltunk képesek egy álltó helyünkben végighallgatni. A „romkerti tündér” fő hibája talán a hallgatóságra érzéketlen bürokratizmus volt, az, hogy napi hivatali kötelességéből ki nem látva nem volt érzékeny a hallgatóságára, amit mondott, még egy mosoly vagy érdeklődő gesztus erejéig sem azoknak szólt, akikhez

beszél. Iskolakerülőink pedig – láttuk – rosszul túrték a személytelen hivatalosságot. Búcsúzzunk el hát még egyszer a romkerti tündértől, aki bizonyára nem érdemelte meg személyében a *Napló* rávonatkozó kitételeit, de ha egyszer rosszul becsülte fel a romkert érdeklődőit S van olyan eset, amikor már ennyi is elég.

„*Osztályunk új, oszlopos tagja*”, ahogy a *Napló* nevezte, Lángh Györgyi neve először jelenik meg a lapokon. Óróa még esik majd szó, itt csak annyit, hogy az iskolakerülők azonnal maguk közé fogadták. A két bejegyzés kölcsönös örömről tanúskodik: Lángh Györgyiéről, aki egyre felszabadultabbá vált, ahogy kezdtek előtte világosakká válni az iskolakerülés íratlan törvényei, s maguké az iskolakerülőké, akik ezennel új tagot köszönthettek soraikban. Lángh Györgyi hamar feltalálta magát, és ezzel vállalható, elfogadott személyiséggé lett.

Igencsak zárójeles megjegyzés, hogy a fent idézett naplóbejegyzésekből jól kiolvasható, hogy műemlékekben, látnivalókban korántsem szegény hazánk mennyire készül fel arra, hogy műemlékeit, amelyeket az útikönyvek, idegenforgalmi kiadványok lelkesen propagálnak – nyitva is tartsa. Bár az iskolakerülők jókedvét ez nem tudta elvenni, nem is tudok hirtelen olyan kirándulásról, ahol egy-két vagy több, előre feldolgozott cél-látnivaló ne lett volna zárva. És még az a jó eset, ha tatarozás miatt nem jutottunk be valahova, bár az is évekig elhúzódhat. Sokkal bosszantóbb, ha a nyitva tartásért felelős személy (munkaidőben) éppen nincs ott, „elugrott” valahova, és nem is kerül elő ott tartózkodásunk ideje alatt. Mindez tetézve egy kis kaptatóval, dombtetővel, már olyan élménynek számít, ami szinte kiváltja az eredetileg tervezett látnivaló örömét. Vajon mit gondolnak e múzeumok, emlékházak fenntartói? Majd legközelebb csak ezekért a zárva talált nevezetességekért csoportosan el fogunk tudni újra utazni hozzájuk, hogy esetleg akkor is zárva legyenek?

Mivel az iskolakerülések jó része vasárnapra esett, akarva-akaratlanul részesei lehettünk az ünnepnapra egyházi szertartásoknak. Nem tudom, ki mit vett észre, ki hogyan reagált erre, de a fehérvári kiutasítás a „paradicsomból” korántsem az első eset volt. Magam előtt látom azt a feketehajú, erős testalkatú fiatal papot Tatóról, aki bibliaórát tartott éppen, s amikor bementünk, a legnyilvánvalóbb metakommunikációs jelzésekkel adta tudunkra, hogy legjobb lesz rövid úton távoznunk, bár ekkor magatartásunk erre semmiképpen nem adott okot. Nehéz a benyomásokat rendszerezni és valami általánosat kijelenteni. Mindenesetre ebben is volt részünk. Lehet, hogy a mi „szellemünk” volt az (és most nem a persellyel kapcsolatos idétlen, ízetlen Berta-féle „humorra” gondolok), ami érződött, és kiváltott érzéseket, ellenérzéseket.

Nevelhetetlen ifjúság?

Sok a panasz a fiatalokra mindenütt, járműveken („Nahát, ezt a szemtelenséget!”, „És hogy beszélnek! Micsoda mocskos a szájuk!”, „Hát már mindent megengedhetnek maguknak?”), tanári szobákban („Még pár éve ezt nem merték volna megcsinálni.”, „Évről évre nehezebb dolgunk lesz.”, „Egyre neveltebbek, egyre kevesebbet tudnak, egyre kevesebbet akarnak dolgozni.”), otthon a családban és szülői értekezleteken („Tessék elhinni nekem, nem tudok mit csinálni vele.”, „Verjem meg? Az sem használna semmit!”, „Tessék vele nagyon szigorúnak lenni.”), hivatalos fórumokon stb. Valóban neveltebbek a mai gyerekek, vagy azoknak van igazuk, akik azt mondják csöndes, nyugodt hangjukon: „Nem kell idegeskedni, mi is ilyenek voltunk. Majd benő a fejük lágya.”

Hajlok arra a véleményre (a megszorításokat most elhagynám, bár volnának bőven), hogy gyermekeink jobban függetleníteni tudják magukat a különféle nevelő hatások alól, mint szeretnénk. A gyerekek nem kis része a nap jó néhány óráját mindenféle felügyelet nélkül tölti, úgy, hogy arról sem az iskolának, sem a szülőknek nincsenek pontos információi. Főleg nagyobb kortól és azok a gyerekek, akiknek a szülei késő délutánig dolgoznak, nem napközisek, nagymama sincs, vagy ha van is, a gyerek könnyen kiküszöböli ezt a „természetes” akadályt. Nincs pontos statisztikai adatom, hogy egy-egy évfolyamban, akárcsak egy kerületben is hány ilyen gyerek van, de mindannyian tapasztaljuk, hogy igen sok. A középiskolások nagy része – ezt több éves személyes tapasztalatból tudom – ilyen. Minden gyakorló tanár tudja, hogy míg a gyerekek 80%-ának nemcsak mindkét szülője dolgozik, de még nagyszülők sincsenek, addig 6-700 gyerekből nem lehet feltölteni egy 90-es létszámú tanulószobát. Legjobb esetben a felét, harmadát veszik igénybe a családok évről-évre. Sok szülőnek feltettem a kérdést, mit csinál a gyerek kettőtől ötig. A válaszok mindig hasonlóak voltak: „Gyakran elém jön a megállóig, és segít hazavinni a csomagokat. De legtöbbször otthon ül és tanul.” „Nem hiszem, hogy rossz társasága lenne, ismerem azt az egy-két kislányt, akikkel barátkozik, még általánosba együtt jártak.” „Csak akkor szokott elmenni otthonról, ha már mi hazajöttünk és elengedjük, de 9-re legkésőbb akkor is hazajön.” „Nem hiszem, hogy beengedne valakit a lakásba, amíg mi nem vagyunk otthon. Mindig egyedül találjuk. Megmondaná valaki a házból, ha ilyesmit látna.”

Azért ne gondoljuk, hogy a szülők teljesen nyugodtak, de hát mit tegyenek. Nem is sorolnám azokat a lehetőségeket, amikkel nem egy gyerek él, és amivel megtalálja a módját annak, hogy a szülőket az iskolával, az iskolát a szülői felügyelettel nyugtassa meg, ő pedig az így nyert időt egy harmadik helyen töltsse.

Mindez közismert, nemcsak nálunk, hanem az egész világon. És az is, hogy a gyerekek úgy nőnek fel, hogy idejük jelentős részét kizárólag egymás társaságában töltik, és jó néhányan nem tudják felszabadultan jól érezni magukat felnőttek jelenlétében, legyenek azok szülők vagy tanárok. Ha választhatnak, legtöbbször a felnőttek nélküli program mellett döntenek. És mivel a legtöbb esetben módjuk is van választani: velünk vagy nélkülünk töltik-e a szabadidejüket, élnek is ezzel a szabadsággal. Sok szülő és tanár úgy érzi, és nem alaptalanul, hogy alig tud beleszólni a gyerek életébe, alig tud olyan helyzetet teremteni, amikor a gyerek hallgat rá és követi a tanácsait vagy a követeléseit. Pedig vitathatatlan, hogy minden gyereknek szüksége van éppen a sokat emlegetett kulturálódás és humanizálódás szempontjából, hogy a felnőtt társadalomtól megkapja azt a nevelést, ami emberré alakulása szempontjából nélkülözhetetlen. A megoldást még nem sikerült megtalálni. Társadalmi szinten még a próbálkozások korát éljük, családi, iskolai szinten pedig mindenki keresi az egyedi megoldás lehetőségét, az ő osztálya, az ő családja, az ő gyerekei számára. Az iskolakerülések is ilyen célt szolgáltak. Szerettem volna olyan oldott, fesztelen légkört teremteni, amiben a gyerekek elfelejtik, hogy felnőtt is van a társaságukban, mégis nevelődnek a jelenléte és alig észrevehető, és mégis meghatározó törekvései által. Iskolakerüléseink két éve és „ércnél maradandóbb” dokumentuma, a Napló arról győznek meg, hogy az, amit el szerettem volna élni, nem lehetetlen. A gyerekek nem nevelhetetlenek és nem megközelíthetetlenek most sem, csak talán nehezebb megteremteni hozzá a lehetőséget. Nehezebb, mert nem áll módunkban „kényszeríteni” senkit, nevelésükhöz az ő beleegyezésükre is szükségünk van. Így aztán, ahogy már írtam, programjaink nem voltak kötelezőek, még közvetve sem. Nem próbáltam olyan eszközökhöz folyamodni, amik mégiscsak kényszerítő erővel hatottak volna. Vagyis sosem jegyeztem meg pontosan, kik voltak ott, és kik nem. A jelenlét semmilyen előnnyel nem járt, mint ahogy a távollét sem jelenthetett hátrányt senki megítélésében vagy kapcsolatunk közvetlenségében. Az egynapos programokat is úgy készítettük elő, hogy még aznap reggel mindenki még egyszer dönthessen, van-e kedve jönni vagy sem. Vagyis ilyenkor nem vettük meg előre a vonatjegyeket, hanem csak reggel, indulás előtt szedtük össze a pénzt.

Hogy iskolakerülésünk színhelye és programja mi is legyen, azt részben közösen határoztuk meg, részben én döntöttem el. Hogyan is történt ez? Voltak helyek, ahova el akartam vinni az osztályt. Olyankor csak bejelentettem „Gyerekek, vasárnap Esztergomba megyünk, megnézzük a Keresztény Múzeumot, meg a várost. Ki ér rá? Kinek van kedve eljönni?” Kb. 16-18-as minimális létszámra mindig lehetett számítani a 33-36-ból (az osztály létszáma különböző okoknál fogva változó volt). Így volt mindazokkal a programokkal, amikről nem tudhattak, vagy maguktól eszükbe sem jutott volna. Máskor közösen határoztuk el, hova menjünk: „Városnézés vagy túra legyen?” Ilyenkor hosszabb vagy rövidebb veszekedés, sértődés, agitálás és egyéb kiabálás után nagyjából kivehető lett a többség véleménye. Így indultunk neki pl. börzsönyi túránknak, így a fehérvári városnézésnek. Volt aztán mozifelelősünk, aki a szerdai közös óráinkon felolvasta, milyen jó filmek mennek a héten. A színházfelelősünk havonta egy osztályfőnöki órán tájékoztatott bennünket, volt, aki a kiállításokat kísérelte figyelemmel. De akár közösen döntöttünk, akár én kezdeményeztem a programot, a lényeges az volt, hogy aki eljött, tudta, jól fogjuk érezni magunkat. Miért? Azt hiszem, azért, mert én is jól éreztem magam mindig. Nem „vittem” őket kirándulni, hanem én is alig vártam, hogy utazhassak; a heti rohanás, iskolai munka, szellemi és fizikai kifáradás után felszabadult játékossággal eltöltsek néhány órát, erdön-réten átvágva, vagy kevésbé ismert város utcáit róva. Engem is ugyanaz a kíváncsiság és felszabadult jókedv utáni vágy hajtott, mint őket. Meg az, hogy a rohanás, kapkodás miatt mindig rövidre szabott beszélgetések helyett bárkivel vagy bárkikkel nyugodtan akár órákat is végigbeszélgethessek. Énekeltünk és játszottunk kedvünkre, kerítést másztunk, ha kellett, és ugyanolyan természetességgel mélyedtünk el a régi épületek, templomok hűvös hangulatában, egy-egy múzeum képeinek szépségében, mint a jó levegő vagy a virágszedés, vagy a focizás örömeiben. Semmi más titka nem volt annak, hogy mindenki jól érezte magát, mint ez. Nem kellett kettes sorokban vonulni, számolgatni a létszámot, és rémülten mindenkin rajta tartani a szemem, hogy vajon mire vetemedik, ha nem nézek oda, mert annyi minden szabad volt, hogy nem volt nehéz elérni, hogy mindenki megértse, mik a határok, amin túl nem lehet menni. Ezeknek a határoknak a megszegése nem ritka az iskolai kirándulásokon. Tudom és megértem, hogy sok kolléga miért nem vállalja szívesen a kockázatot. Valamennyien sok ijesztő esetről hallottunk, amik közül a szelídebbek közé tartozik, ha néhány fiú részegre issza magát, vagy egy-két-három gyerek megszökik a csoporttól vagy eltéved. Ennél szerencsétlenebb kimenetelű eseteket is hallottunk valamennyien. Mégis meg mertem kockáztatni, hogy viszonylag nagy szabadságot engedjek a gyerekeknek, és magam is részt vettem minden olyanban, amit a tanárok nagy része talán nem tenne. Bízom abban, hogy mással is, nemcsak fenyegetéssel és szigorral lehet együtt tartani a gyerekeket (ahogy az előbbi esetek mutatták, a szigor nem vezet feltétlenül fegyelemhez) akkor, ha le tudjuk kötni a figyelmüket, ha mi magunk tudjuk nyújtani a szórakozást, és nemcsak ellenükre érezhetik jól magukat. Egy eset volt csak, amikor ez mégsem

sikerült teljesen. Talán emlékeznek rá, nyakunkba szakadt az eső, mielőtt elértük volna a gézaházi turistaházat. És másnap délig esett az eső. *„Fél hétre mindenki beért. A gondnok tálalta a vacsorát. Fél hétkor hozta salátát. Hétkor a többi. Az elhízottabbak nem bírták megvárni a vacsorát, és az asztal alatt nekiestek a salátának. Vacsora: meggybefőtt, krumpli és mócsing. S ettől kezdve evés volt, és zene és evés. Fél tizenkettőkor álmra szenderültünk volna, de néhány eszeveszett nőszemély szellemesdit játszott. A fiúk azonban nem ijedtek meg. A kudarcot vallott szellemek visszabújtak az ágyukba. Végre 3 óra tájt már Schlitter sem bírta és elaludt..”*

Most figyelem! A második nap története: *„7-kor keltünk, megreggeliztünk és ültünk. Kint ugyanis zuhogott az eső. Nem tudtunk elindulni. Így a lányok szobájában összeverődött a banda és elkezdtünk játszani. Általában azonban csak tengett-lengett a mindenki.”* Ez volt a helyzet, amikor néhány fiú és egy-két lány az „idegbeteg” gondnokot titokban rávette, hogy eladjon nekik néhány üveg sört, és unalmukban besöröztek. Ez közös megegyezéssel nem került be a *Naplóba*. A szokványos iskolai büntetésektől is eltekintettünk, a helyett zártkörű (vagyis csak az osztály tagjaiból álló) tárgyalást vezettünk le. Először tisztáztuk a „bűneset” résztvevőinek számát és személyét, majd az eset pontos lefolyását. Azután közösen példás ítéletet hoztunk: eltiltás az összes közös programtól felfüggesztéssel a következő előfordulásig. Másodikban egy ilyen eset sem fordult elő. Bizonyos dolgokat nem követünk el egymás ellen. Már becsületből sem.

Hogyan is foglalhatnám össze, amit tapasztaltam? Nem nevelhetetlenek, nem megközelíthetetlenek a gyerekek. Csak a felnőttek többségének nincs ideje, módja, ereje, hogy befektesse azt az energiát, ami ehhez szükséges. És tény, hogy nincs; nem a gyerekek iránti szeretet hiányzik, és nem a jóakarát. Fáradtak és elfoglaltak vagyunk, egy-egy osztály, egy-egy család gyerekeinek a felneveléséhez egy vagy több emberre volna szükség, aki csak ezzel foglalkozik. De sem a szülők, sem a tanár nem tudja és nem tudhatja ezt vállalni. Mégis, ha nem tudunk rá kellő időt szakítani, tudnunk kell, hogy nemcsak a gyerekek mások manapság, hanem elsősorban a felnőtt társadalom gyereknevelési szokásai változtak meg, és csak ennek következtében maguk a gyerekek. Így nincs okunk rájuk haragudni, ha neveletlenek. Ha már nem jut eszünkbe magunkra haragudni (hiszen jogosan hivatkozunk objektív körülményekre), még kevésbé van okunk nevelésünk eredményét – a gyerekeket – okolni a létrejött helyzetért.

Akik nem „szorultak rá”...

Beszéljünk most azokról a gyerekekről is, akik a szüleiktől olyan gondos, mindenre kiterjedő nevelést kaptak, hogy nem volt számukra életszükséglet (a szó korábban használt értelmében), amit az iskolakerülések nyújtottak nekik. Ilyen volt például Kuti Ágnes is. Édesanyja nagyon kulturált, kedves asszony volt, háztartásbeli. Kellemes családi életet tudott teremteni két gyereke és sokat utazó férje számára. A Rózsadombon laktak ápolt, kertés házban. Valóban ideálisnak nevezhető légkörben és körülmények között élt Ágnes. A családnak sok közös programja volt, autóval bejárták az egész országot. Megnézték és megbeszélték a látnivalókat. Jártak színházba, ápolták a kertet, segítettek a háztartásban. Egymással tapintatos szeretettel érintkeztek. Meleg, közvetlen kapcsolat volt a családtagok között, az a ritka légkör, amiben az apróbb konfliktusok barátságosan elsimulnak, a felnőttek és gyerekek kölcsönös tisztelete és békés egymás mellett élése természetes állapot. Nem csoda tehát, hogy Ágnes értelmes, szorgalmas, megbízható gyerekké fejlődött, tele segítőkészséggel, vidámsággal, harmóniával.

Azt gondolhatnánk, hogy éppen ezért nem is vágyott különösebben az iskolakerülésekre. Nem így volt. A családi programok szülői figyelemből és Ági kívánságára soha nem estek egybe az iskolakerülésekkel. Mindig szívesen velünk tartott, sőt a szervezésben is mint ilyesmiben járatos ember, gyakran segített. Nem egy város történetéről, műemlékeiről tartott szakszerű előadást, az otthoni útikönyvek és fényképalbumok alapján. Újdonságot nem is annyira a látnivalók jelentettek számára, hanem a többiek társasága, az iskolakerülések „levegője”. Az, hogy mindig történik valami. Hogy mindenki más, mint az iskolában, ötletesebb, felszabadultabb, barátságosabb. Ez volt az, amit a család nem nyújthatott. És biztosan az iskolakerüléseknek köszönhette Ági azt is, hogy az osztály nemcsak mint jó tanulót becsülte, hanem emberileg is szerették. Nem kellett olyan előítéletekkel megküzdenie, ami hasonló osztályokban nem ritka – vagyis senkinek sem jutott eszébe strébernek nevezni őt, vagy mint afféle mintagyerektől idegenkedni tőle. De őt sem fenyegette az a veszély, hogy elszíntelenedik, magába húzódik, és csak saját céljaival törődik, hiszen ott volt körülötte egy olyan gyerektársaság, amelyik mindig számított a segítségére, de mindig bevonta a csínyeibe is. Az osztály magáénak érezte, és ő is vállalta az osztályt. S ha kellett, képviselte is, bátran bármilyen fórum előtt.

Sokban hasonló körülmények között nőtt fel Lángh Gyöngyi is, aki másodikban került hozzánk, és már volt róla szó, milyen hamar beilleszkedett az iskolakerülések légkörébe, és vonult be hű dokumentumába, a *Naplóba*. Bár ez nem volt egészen véletlen, mert pár évvel korábban a nővérenek voltam

osztályfőnöke, és akkoriban is hasonló dolgokat csináltunk, amiről biztosan hallhatott otthon. Ezt bátran feltételezhetem, mert először Gyöngyi – talán nővére iránt érzett túlzott tiszteletből – úgy döntött, hogy nem neki való a gimnázium, jó lesz egy varrónői végzettséget adó szakközépiskola is. Egy év után azonban kiderült, hogy nem érzi jól magát a választott iskolában, túl könnyen lett a legjobb tanuló, és túl sok olyasmit kellett tanulnia, ami nem is érdekelte. Amihez meg kedve lett volna, az minősült a legjelentéktelenebbnek. Rá kellett döbennie arra, hogy mégis csak bátran belevághat a gimnáziumi tanulmányokba. Családi tanácsra és saját kíváncsiságától is hajtva kifejezetten a mi osztályunkba kérte felvételét. Itt aztán még nagyobb meglepetés érte: egy csapásra alighogy megjelent, az osztály négy-öt legjobb tanulója közé számított. A kollégák egyhangú véleménye volt: „Jól jártál a kislánnyal” (mármint az osztályfőnök).

Hárman voltak testvérek. A legnagyobb akkor már az orvosi egyetemre járt, a húga még talán nyolcadikos volt. Három lány, és nem tévednénk nagyot, ha azt mondanánk, hogy négy, hiszen az édesanyjuk rendkívül fiatalos, jókedvű, vállalkozó szellemű és okos barátnője volt a három nagylánynak. Édesapjuk egy vidéki városban volt kórházi főorvos, csak a szabadidejét töltötte otthon. Az édesanyjuk nem dolgozott, a családnak, a gyerekeknek élt, akik megosztották vele a tennivalókat, mostak, vasaltak, s mindenben segítettek, ami csak kell a ház körül. Kocsival ők is bejárták az országot. Kellemes hétvégeket töltöttek a Dunakanyarban, kis hétvégi házukban.

Gyöngyit nem fenyegette távolról sem az a veszély, hogy strébernek vagy mintagyerekeknek tartják, hiszen ő volt a legjobban meglepődve, hogy ilyen jó tanulónak számít, hogy szellemi képességei ennyi elismerést aratnak. Kicsit talán még mosolyogtak is ezért rajta. Többen gondolhatták: „ha én a felét tudnám, a dupláját mutatnám.” Inkább abban segítettek az iskolakerülések, hogy végre reális képet alakítson ki magáról, és a benne amúgy is meglévő harmónia és emberi értékek bátrabb élettervek szövögetésére buzdítsák. Ez észrevétlenül, de igen hamar bekövetkezett (ahogy a *Napló* is bizonyítja)

Kocsis Ágival éppen a fordítottja történt annak, ami Lángh Gyöngyivel. Ő kezdettől fogva osztályunk tagja volt, mégis sokáig távol tartotta magát szinte mindentől. Hiába volt az egyik legjobb tanuló, történelemből és magyarból pedig magasan az osztály fölött állt, rengeteget olvasott, már rendszerezett és széleskörű tudással rendelkezett olyan dolgokról is, amikről a többiek még csak nem is hallottak. Az osztály nagy része nem állhatta. Az ellenszenv kölcsönös volt. Ágnes úgy érezte, hogy ezekkel a „dedósokkal” neki nincs sok beszélőnivalója, ő már kinőtt azokból a dolgokból, amik az osztályt foglalkoztatták. Nem kedvelte a hangos társaságot, a gyerekes vitákat, veszekedéseket, éretlenkedő viháncolásokat. Inkább olvasott, előadásokra járt, s kicsit zavartan és fölényesen mosolygott. Hogy mosolya „fölnyes” – az osztály egyöntetű véleménye volt;

hogy „zavart”, arra én hajlottam titokban. Ugyanis tény, hogy Ágnes koraérett volt, felnőttesebb, komolyabb még a legjobban tanuló, legértelmesebb osztálytársainál is. De meggyőződésem, hogy ez még nem szigetelte volna el őt ennyire, ha nem lett volna az a véleménye önmagáról, hogy külseje nincs harmóniában belső értékeivel. Tulajdonképpen nem volt semmi baj a külsejével. Inkább azok közé tartozott, akik kislánynak talán kicsit öregesnek hatnak, de aztán, amikor a többiek már középkorú hölgyek lesznek, ő még mindig ugyanolyan fiatalnak látszik, mint lány korában volt.

Az iskolakerülések nagy része így csak híruk révén jutott el hozzá. Csak moziba és színházba jött velünk szívesen. A kirándulásoktól tartózkodott. Talán ő volt az egyetlen, aki a két nagy kirándulásra sem jött el (és így a társadalmi munkán sem volt velünk legelőt égetni). A „komoly” munkákat mindig hajlandó volt elvállalni, például ha egy ünnepély műsorát kellett összeállítani, valamilyen önálló anyaggyűjtést kívánó kiselőadást kellett tartani, vagy az osztályfőnöki órák valamelyik témáját előkészíteni. Tehát semmiképpen sem lehet mondani, hogy lusta lett volna, vagy kivonta volna magát az osztály életéből. Persze tudom, jót tett volna neki is, ha az iskolakerüléseken is ott van, de természetesen óvakodtam attól, hogy olyasmire erőltessem, amihez magától nincs kedve. Pedig nem egyszer felcsattantak a többiek emiatt – egyszer még arra is képesek voltak egyesek, hogy megpróbálják megtorpedózni az ötös magatartását, mondván, hogy nem közösségi ember. (Ami persze nem volt igaz) Csak arra az évrre hallgattak el az ellenséges hangok, hogy a „programok nem kötelezőek”.

Mindezek ellenére sem mondhatom, hogy teljesen hatástalanok lettek volna az iskolakerülések Ágnesre. Az osztály lassan formálódott körülötte (persze az idő is haladt, egyre nagyobbak, érettebbek lettek maguktól is a többiek is). S lassan, észrevétlenül ő is oldódott. Volt is miben. Még gondolkodását, szemléletét illetően is. Hiába volt olvasott, tudott sokat – az életismerete nem volt elég széleskörű, emberi tapasztalatai szűkek voltak, a családi ház kulturáltsága nem volt olyan szintű, hogy irányíthassák szellemi fejlődését, gondolkodásbeli differenciáltságot nyújthatott volna. Így aztán az általános iskolában tanult, még szűk és igen leegyszerűsített világkép alapján próbálta megérteni azokat a bonyolultabb dolgokat is, amiket olvasott. Ebben a tekintetben – különösen valóságismeretben – nem állt magasan az osztály szintje fölött. Ebben volt mit tanulnia, s tanult is. Sikerült például rávennünk, hogy a napló kulturális jellegű részeit ő írja. Az ő megfogalmazásában maradt fenn az első közös filmünk akkori szintünket jól tükröző élménye. Egyben dokumentuma annak is, hogy mindez Ágnest milyen, eddig még nem értett jelenségek megemésztésére készítette. Tehát:

„Első mozilátogatásunk rosszul kezdődött. Sokáig vártunk a mozi előtt, míg a megbízottak végre hozták a jegyeket. Szerencsére a film kezdésekor már bent ültünk. A Rejtő Jenő életéről és műveiből készült Halhatatlan légiós c. filmet

néztük meg. A rendező, Somló Tamás, érdekes megoldást választott. A film két szálon fut. Az egyiket színes technikával készítette, ez volt a Láthatatlan légió című könyvéből készített rész. A másik fekete-fehér, ami az író életét mutatja be. Ez 1942 telén, az ukrán hámezőkön játszódik, ahova mint munkaszolgálatost vitték Rejtőt. A könyv egy olyan sereg útját írja le, amit egy milliomos egy olajlelőhely megvédésére szervezett. Kikötői rablókból, matrózokból álló szedett-vedett társaság. A két rész hangulata ellentétes, és állandóan változik a filmben.

A regény-szál először humorosan, mulatságosan indul, csak később válik tragikussá, míg a másik rész először komoly, azután lesz neveléses. A rendező evvel, hogy a két részt egymás mellé teszi, mutatja, hogy a háború legalább olyan nevelésessé válhat, mint egy szórakoztatásra írt könyv. Azonban amin a könyvben nevetünk, azon az életben senki sem mer mulatni. Ilyen például a felettesek butasága. Sem itt, sem ott nem tudják, hogy mit kell tenniük, hová kell menniük. A háborúban megpróbálják ezt eltitkolni, s könyvben viszont ezt mindenki tudja. A munkaszolgálatosok egyre elkeseredettebben vonulnak a hámezőkön, a légiósok a sivatagban. Úgy érzik, nem bírják tovább, és megpróbálnak vég t vetni az egésznek, de mindig van valaki, aki visszaadja az életkedvüket.

Végül is Rejtő is úgy érzi, nem érdemes tovább folytatni, elindul a hámezőn, s őt már senki sem próbálja megmenteni, visszatartani. 1943. január 1.-én meghalt.”

Jól kivehető a bevezetőből, hogy az akkor már jeles hagyományokkal rendelkező *Napló* stílusa hatott Ágira is, megpróbált ő is Kós Zsuzsihoz hasonló, életteli mondatokat fogalmazni, s bár ez nem egészen sikerült, jól mutatja, hogy a hatás alól ő sem vonhatta ki magát. A szöveg további része azt jelzi, hogy már az első mozi idején is akarva vagy akaratlanul törekedett arra, hogy eltérjen azoktól a beidegzett, leegyszerűsítő értelmezésektől, amik a korábbi években beléjük ivódtak – s aminek nyomai még évekig kísértettek (minden miertre gondolkodás nélkül vágták a sztereotípiákból álló választ).

Harmadikban azután érdekes dolog történhetett – ezt más csak hallomásból tudom. Akárkivel találkoztam az osztályból, előbb utóbb szóba hozta: „tanárnő, a Kocsis annyira megváltozott, hogy el se tetszene hinni. A beszámoló lényege mindig az volt, hogy „nem olyan gögös, meg lenéző, mint volt, mindenkinek segít.” „Bejön reggel korábban és magyar meg történelemórákat tart, de olyan jókat, mint a régié voltak”, és kiderül, hogy mindenben benne van, amit a többiek szerveznek – és „nincs az, mint régen, hogy az osztály egy részéhez két szót sem szólt évekig.” Nem tudnám megmondani, hogy az iskolakerületek levegője mennyiben járult hozzá ehhez a változáshoz. Biztos, hogy az idő is hozta ezt magával, de az is, hogy ahol Ágnes ott volt (órákon, moziban stb.), sokat tanult gondolkodni, másokhoz közel kerülni, többféle emberi értéket észrevenni,

amiről addig sejtése sem volt, vagy ha volt, nem sokra tartotta. És valószínű az is, hogy ha tagozatos osztályba kerül, ahol minden szempontból elég, amit ő nyújtott (kiemelkedő tanulás, ünnepélyszervezés, kiselőadások stb.) a humanizálódásnak és kulturálódásnak azokon a szakaszain nem „kényszerült” volna végighaladni, amiket ebben a társaságban és légkörben végül is nem kerülhetett el.

Egy ellentétes stratégia

Esett ugyan már szó s nem is kevés azokról, akik fenntartással, „feszengve”, s némi „éberséggel” kerültek az iskolát. Mégis mindezeknél észlelhető volt némi elmozdulás; még akkor is, ha – az ismertetett módon – sem nem törekedtem közvetlen hatásra, sem pedig nem változott „felnöttesen” szabályozott kapcsolatunk jellege. A teljesség kedvéért idézném fel most Balla Ágota arcélét is. Egyrészt azért, mert szeretném érzékeltetni, hogy csodákat az iskolakerüléssel sem lehet elérni, s másrészt pedig azért, mert el kellene gondolkodnunk ezen a típuson. Miben volt tipikus ez a kislány, mi adott benne számomra (és egy ideig az osztálytársai számára is) annyi töprengeni valót?

Ági a felszínen nem volt más, mint egy átlagos, nagyon csöndes, visszahúzódó, szerény, gátlásos kislány, aki még lusta is. Ugyanakkor teljesen kidolgozott, szinte hiper-felnőtt stratégiája volt arra, hogyan kell csöndben meghúzódva, egy igen kis körre korlátozódva a lehető legkevesebb munkával (és gyakran mások munkájának kihasználásával) nyugalomban élni. Ha valakiről meg lehetett volna mintázni a kettes-hármas tanuló mintaképét, ő alkalmas lett volna erre. Ő valóban pontosan annyit tudott, amennyit egy kettesnek biztosan, a lécs érintése nélkül tudnia kell. A „kettesek mintaképe” azonban intelligens és értelmes volt, intelligenciáját azonban arra használta, hogy kiépítse maga körül ezt az oázist, amelyen belül teljesen megközelíthetetlen maradt. Végső soron – bármennyire furcsa is – élösködött jobb tanuló bizalmasain. Nem sok hiányzott ahhoz, hogy a leckék manuális részét is velük végeztesse el. Magatartására volt magyarázat, mentő körülmény: szüleinek még általános iskolás korában bekövetkezett válása. Utána a mama (kedves, jó külsejű, értelmes asszony) újra férjhez ment, s ezzel, mint később magától az édesanyától megtudtam, a család anyagi helyzete ugrásszerűen megjavult. Az édesanyával folytatott beszélgetések közül egy is elegendő volt annak tisztázására, hogy pontosan ismeri lányát, pontosan látja stratégiáját, és ez nagyon nagy fájdalmat okoz neki. Mindent megpróbált már a maga eszközeivel, de eredményt nem tudott elérni. Bizonyára a válás nem egyszerűen mentő körülmény volt Ági számára, hanem valódi ok is. Pedig otthon sem volt magányos. 1-2 évvel idősebb nővérét szerette. Valami mély sértődöttség vette mégis körül védőburokként, amelyben őserdei nyugalomban és csöndes örömeik között élte napjait. Bosszankodás és sajnálat keveredett bennem Balla Ágival kapcsolatban. A bosszankodás mindenekelőtt a teljesen kidolgozott erődrendszernek, a hermetikus izolációnak szólt. És mindez össze volt kapcsolva –ahogy említettem – egy élösködő attitűddel. Pontosán érezte, mennyiben oldaná fel az ő közeledése kis világának erőviszonyait, és ezért legtöbbször kihúzta magát mindenből, még akkor is, ha éppen jelen volt iskolakerüléseinken. Egy ideig problémát jelentett a többieknek, azután megszokták, és később észre sem

vették. Erre nem is volt szüksége, mert kis köre megmaradt. Hangsúlyozom, hogy őrá sem akartam hatni, legalábbis nem közvetlenül és nem erős effektusokkal. A sajnálat és bosszankodás kettősségéből – Balla Ági jövőjét magam elé próbálom képzelni, a bosszankodás az erősebb, hiszen érzékelem, milyen lehetőségek maradnak benne kihasználatlanul, ha nem változik attitűdje. Közös éveink alatt sem nekem, sem a kis körének nem sikerült őt kimozdítani jól működő stratégiájából. Az élőködésnek ez a magas szintre emelt stratégiája mögött azonban mindig ott érződött a sértett, megsebzett áldozat is. Örkény István egy novellája jut eszembe: Meddig él egy fa, meddig tart egy háború, meddig hat egy válás...

Felnőtt vélemények

A gyerekek nevelésének mindig sarkalatos pontja a tanár számára, hogy a szülőkkel milyen a kapcsolata. Helyzetemet nehezítette, hogy messzebb laktam az iskolától (vagy háromnegyed órára), a késő délutáni és esti órákban nem mindig értem rá arra, hogy a gyerekeket otthon felkeressem, a szülőkkel meghittebb beszélgetésbe kezdhessek. Két kicsi gyereket kellett haza hoznom a bölcsődéből, óvodából, ezért csak a legégetőbb fontos helyekre mentem el. Máig sajnálom, hogy így adódott, bár tudom, hogy valamennyien nagy tehernek érezzük a családlátogatást, hiszen harminc-negyven olyan estét jelent, amikor felborul családunk megszokott menetrendje. Mégis legtöbben úgy vagyunk ezzel, ha már elmentünk valamelyik tanítványunkhoz, *utólag* már nem érezzük kárba vesztettnek az időt. Ilyenkor nemcsak a gyerekek életkörülményeit ismerjük meg jobban, hanem a szülőket és magukat a gyerekeket is. És ami még ennél is fontosabb, az egymás iránti bizalom ezeken a beszélgetéseken szokott igazán megerősödni, ilyenkor tisztázódnak a legfontosabb tennivalók gyerek, tanár, szülő számára egyaránt.

Ha már a családlátogatások ilyen akadályokba ütköztek, más megoldáshoz kellett folyamodnom, hiszen nem mondhattam le arról, hogy a szülőkkel egyetértésben dolgozzam. Hosszú, késő estébe nyúló szülői értekezleteinken, fogadóóráinkon nem csak a közös problémákat beszéltük meg, hanem módomból volt mindenkivel külön-külön is beszélgetni. És alig volt olyan hét, hogy délelőtt vagy koradélután kérésre vagy kérés nélkül, be ne jött volna hozzám néhány szülő. Egy gyerek sem maradt ki. Mindegyikükről állandóan és rendszeresen tanácskoztunk.

A sok nehézség ellenére a szülőkkel a két év alatt zavartalan volt a kapcsolat. Ez talán annak is köszönhető, hogy szinte valamennyien örültek, mondhatni hálások voltak azért, hogy a gyerekeknek ennyi közös kirándulásra, programra van lehetőségük. Leginkább azok a szülők érezték így, akiknek nem volt módjuk arra, hogy annyit legyenek együtt gyermekeikkel, mint szeretnék volna, vagy olyan fáradtak és elfoglaltak voltak, hogy nem is vállalkozhattak hasonlókra. Eset már szó arról is, mennyi segítséget kaptam a szülőktől. Csak emlékeztetnék itt második kirándulásunkra – a társadalmi munka fejében kapott busz bizony nagyon megkönnyítette a dolgunkat. Iskolakerüléseink szellemével is egyetértettek, s nemcsak azért, mert a gyerekek jól érezték magukat, hanem azért is, mert úgy gondolták, sokat tanulnak a programok közben, s talán azért is, mert az volt a véleményük, hogy a gyerekeknek nemcsak a sokszor nagyon megterhelő tanulásra van szükségük, hanem gyerekekhez illő vidám kikapcsolódásra is. Az iskolakerülések nélkül éppen ebben lett volna a legnagyobb hiány, s talán helyette

valami kevésbé kívánatosra adták volna a fejüket. Sokan annak örültek, hogy nem szenved gyerekek társaság hiányában. Ez utóbbi főleg ott merült fel, ahol csak egy gyerek volt a családban, és a felnőttek nem tudták volna biztosítani a társas életet számukra. Ennek a hiánya természetesen, főleg a lányoknál, így sem oldódott meg teljesen. A régi, elavult társadalmi szokások helyett még nem alakultak ki újak, ahol az ismerkedés elfogadott és kulturált, a szülők számára is megnyugtató módon lehetséges volna.

Nem is volt a két év alatt egyetlen nézeteltérésünk sem. Ha mást nem, a bizalmat mindenkitől megkaptam.

A tapasztalt, az iskola dolgaiban járatos tanár mindezek után bizonyosan felteszi a kérdést: „Mit szóltak mindehhez a kollégák?” Mindenesetre nem vertem nagydobra, mit is csinálunk. Egyrészt szolidaritásból: hiszen tudtam, hogy mindezt nem lehet elvárni a tanároktól, legtöbbjüknek egyszerűen nem fér bele az életébe. Másrészt óvatosságból, mert nem szerettem volna, ha megromlik bármelyikükkel is a kapcsolat. Az ugyanis csak a gyerekeknek lett volna rossz. És, természetesen, én sem akartam „strébernek” látszani, mint ahogy a gyerekek közül sem szerettem volna, ha egy is akad. Így aztán – az igazgatót úticélunkról mindig tájékoztatva – szép csöndben róttuk iskolakerülésünk köreit.

Ugyanakkor a testület minden korosztályában voltak olyan kollégák, akik hasonlóan gondolkodtak és cselekedtek. Az idősebbek közül ilyen volt Karcsi bácsi, aki 10 éves kora óta iskolánk tagja volt – először mint gimnazista, még a húszas években, később mint tanár, úgy 30-35 évig. Tőle lehetett gyerekszeretet, iskolához való ragaszkodást tanulni. Az iskola egész története a fejében volt, mindenkit ismert, aki az utóbbi ötven évben a gimnázium falai között megfordult. Jobb kirándulásszervező sem volt nála. Idős kora ellenére hallatlan precizitással állította össze a legkitűnőbb túrákat, országjárásokat. Fáradhatatlanul gyalogolt kedves bricseszna drágjában, szűrős végű botjával. Csöndes, de határozott hangjával olyan rendet tartott, hogy ezen még a gyerekek is csodálkoztak. Tisztelettel és szeretettel tanultunk tőle valamennyien. Elnéző iróniával nézte, mennyire nem bírják a mai gyerekek fizikailag a nagyobb túrákat. Ő maga büszkén számította magát egy még teherbíróbb nemzedékhez. Visszaemlékezve diákéveire meg-megjegyezte egy-egy osztályról: „ezek olyan jók, hogy már szinte betegnek gondolná őket az ember”. Ő volt a szemünkben *a tanár*, ő volt a szemünkben ez az iskola. Gyakran emlegettük kedves, önironikus megjegyzéseit, s köztük ezt is: „Néha megállok és elcsodálkozom, hogy már 30 éve tanítom ugyanazt, és még mindig vannak olyanok, akik nem tudják.”

A már 10-15 éves tapasztalattal rendelkező kollégák között is volt több olyan, akiben élt a vágy, hogy a gyerekeket is bevezessék azokba a dolgokba, amik nekik örömet jelentenek. Volt, akinél egy-egy osztály színház-igényét kellett csak

bejelenteni, és a föld alól is kerített jegyet. Volt, akinek a zenehallgatás vagy a művészettörténet volt a legkedvesebb területe: diakockákat gyűjtött és vetített a gyerekeknek. Volt, aki színjátszó kört vezetett vagy néptáncot tanított szabadidejében.

Sokan voltak tehát, akik életük nagy részét a gyerekek közt és a gyerekekért tevékenykedve töltötték.

Így aztán volt kikkel összetartani, volt kiktől tanulni is. Ez okozta azt, hogy az akkor odakerülő fiatal tanárok nem érezték úgy, hogy rögtön le is akarják nyesni a szárnyukat. Láthattak maguk előtt sok, már évek-évtizedek óta dolgozó kollégát, akik a hosszú évek alatt sem unták meg ezt a hivatást, még mindig lelkes tanárok voltak. Olyanokat, akiknek nem az volt az első dolguk, hogy lehűtsék és elszigeteljék őket. A pályakezdők között is akadt nem egy olyan, aki máris a vállára vett nagyobb munkákat is. Az iskola klubja akkor kezdett éledezni, és máris sok jó lehetőséget kínált (filmvetítések, érdekes vendégek, hangulatos berendezés stb.)

Persze olyanok is voltak, akik másképp gondolkodtak. Akik odavetették az embernek, ha valamilyen közös moziról hallottak: „Téged biztos a MOKÉP fizet.” S persze voltak olyanok is, mint sok helyen, akik már nem szerették a gyerekeket. Akik már csak szemtelen, nevelhetetlen ifjúságot emlegettek; akiknek már teher volt az iskola, akik már belefáradtak és belefásultak a munkába. S olyanok is, akikben soha nem volt elég nyitottság, ötlet, hogy örömet leljenek a gyerekekkel töltött időben; inkább a WC-n és az iskola környékén vadászták a dohányzókat, vagy elüldözték az iskolából (mert nevelniük nem sikerült) az eredeti és tehetséges, de valóban csiszolatlan, sőt faragatlan gyerekeket.

Befejezés

Az előző lapokon tanári gyakorlatomról számoltam be. Hogyan sikerült? Ezt nem ítélni meg magam. Azokat az igazságokat, amelyeket megvalósítani (és itt leírni) igyekeztem, természetesen nem én találtam ki, de végrehajtani őket egy gyerekcsoporttal, vitákban, beszélgetésekben megfontolni, harcolni értük, az is méltó fáradtság. S ha előzetes terveimtől eltérően több elmélkedés is került soraim közé, úgy látom, szükségesek voltak. Hiszen, ha igazságok is, amelyekkel az ember találkozik, amelyeket megtanul, s később a saját munkájában is igazolva lát, talán mégsem felesleges újra hangsúlyozni őket, és újra elgondolkodni rajtuk, és új körülmények között, újabb és újabb nemzedékekkel újra és újra érvényt szerezni nekik. A jövő mindenképpen eljön, s talán mi is alakítunk rajta a munkánkkal. Mindnyájan tanárok vagyunk ebben az értelemben, és hogy jó tanárok lehessünk, diákoknak is kell lennünk. Számomra ez a két év „jó multság, férfimunka volt”. Remélem az olvasása is ilyennek bizonyul.